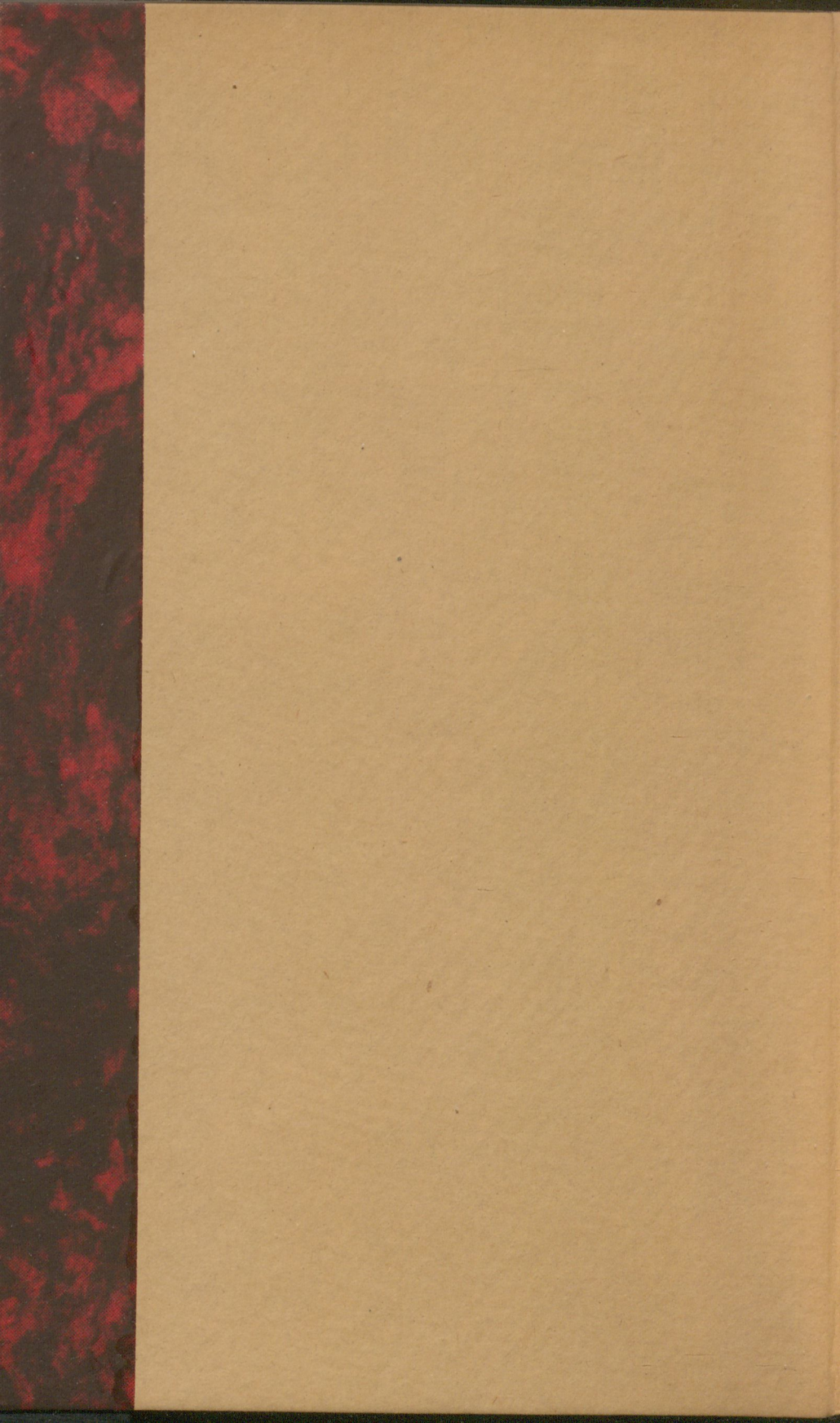
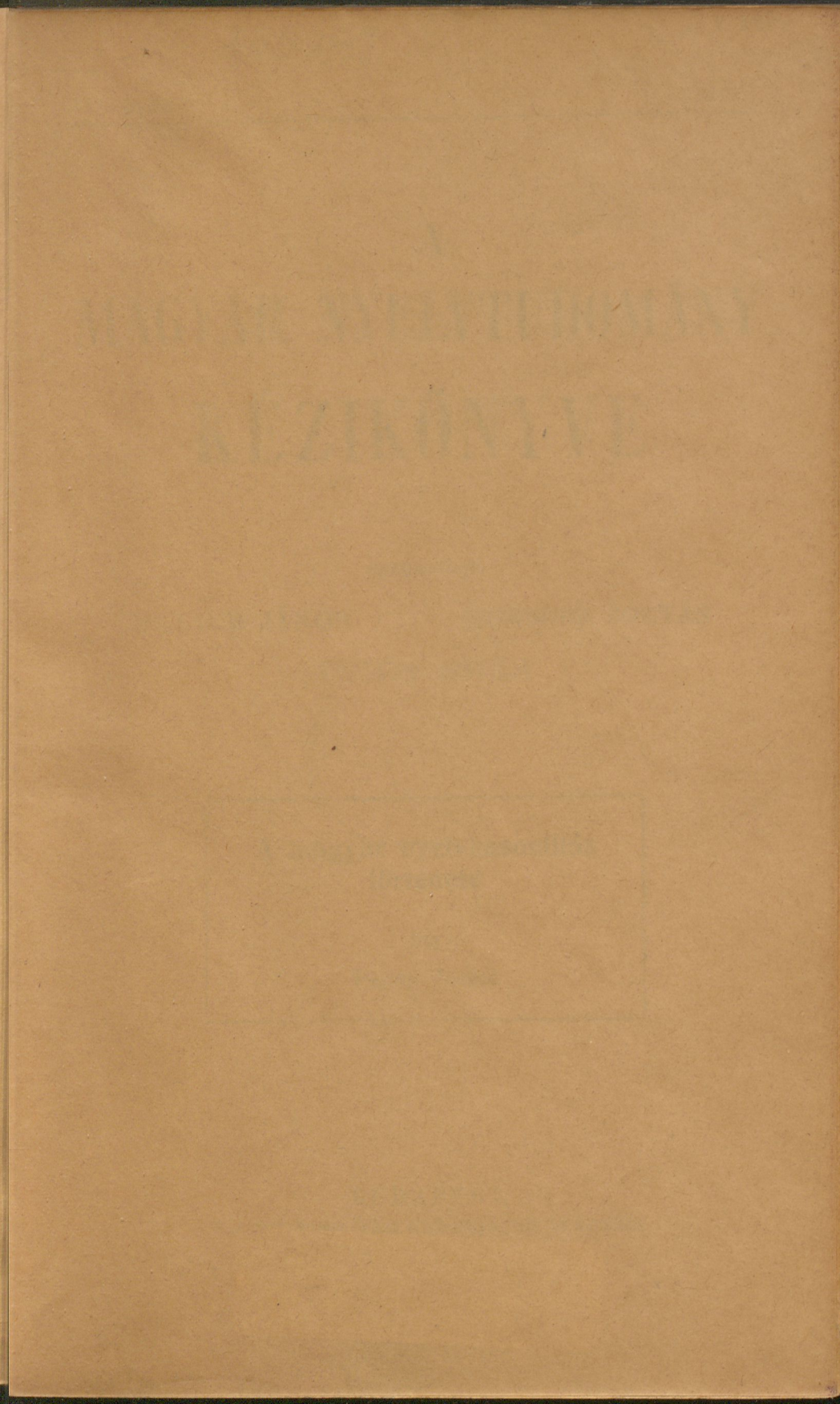

166.947

**MTA
KIK**

166947

LXXVIII 3
443762 30
3. FÜZET

I. KÖTET

könyv

A
MAGYAR NYELVTUDOMÁNY
KÉZIKÖNYVE

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS

GOMBOCZ ZOLTÁN

NÉMETH GYULA

A magyar nyelvhasználat
története

Írta

Pápay József

BUDAPEST,
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1922.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága 1920 január 20-án elhatározta, hogy kiadja a magyar és finnugor nyelvtudomány kézikönyvét. Kettős célt kívánt ezzel a bizottság elérni: egyrészt az eddigi biztos eredményeket akként összefoglalni, hogy ezáltal a további kutatásokat előmozdítsa, másrészt pedig a felső oktatást is óhajtotta szolgálni, azért az egyetemi hallgatók szükségleteit is szem előtt tartotta. A munka kétféle kiadásban jelenik meg, t. i. kötetben, illetőleg kötetekben, azonkívül minden egyes cikk külön füzetben is.

A Nyelvtudományi Bizottság nevében:

MELICH JÁNOS
előadó.

SZINNYEI JÓZSEF
elnök.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY KÉZIKÖNYVE

I. 3.

A MAGYAR NYELVHASONLÍTÁS
TÖRTÉNETE.

IRTA

PÁPAY JÓZSEF.

I. A középkorban, de még azután is jóideig általános volt az a fölfogás, hogy minden nyelv ősanja a héber és hogy a nyelvek különféleségének kialakulása a bábéli nyelvzavarral kezdődött. Az egyházi tekintélyek ezt úgyszólván valóságos dogmává avatták. Még LEIBNIZ is hiába küzdött ellene, azután is sokáig kísértett s kivált nálunk elég tekintélyes védelmezőkre talált; még a nagy RÉVAI sem tudott e tévedéstől szabadulni. Így nem csoda, ha első nyelvtaniróink bizonyos szerkezeti hasonlóságok alapján szinte egyértelműen hirdetik a héber-magyar nyelvrokonságot.

SYLVESTER JÁNOS kezdi a sort. *Grammatica Ungaro-Latina* (1539) c. művében kitünő héber nyelvi ismerete alapján a birtokos személyragokat — egészen helyesen — a névmásokból magyarázza s rámutat arra, hogy ilyenek nincsenek a latinban, csak a magyarban és a héberben, s azt mondja, hogy az ilyen névmások (*pronomina affixa*) egyformán járulnak főnevekhez és igékhez, majd így folytatja: „*quae res manifestissime ostendit, magnam nostrae linguae cum sacra illa, nimirum hebrae, esse affinitatem*“ (*Corp. Gramm.* 45). A magyar tárgyias igeragozást is összeveti a héberrel. Az alanyi és tárgyias igeragozás különbségéről szólván, szintén fölhozza, hogy ebben a tekintetben a mi nyelvünk legközelebb áll a héberhez („*qua in re nostra lingua ad hebream proxime accedit*“ *Corp. Gramm.* 59).

Az egy SZENCI MOLNÁR ALBERT nem hirdeti a héber-magyar nyelvrokonságot. *Nyelvtanának* (1610) bevezetésében őszintén bevallja, hogy ő nem tudja, mely eredetre lehetne visszavezetni a magyar nyelvet. Az bizonyos, hogy az európai nyelvekkel semmi rokonságban sincs („*cum Europaeis nullam cognationem habere hanc nostram, certum est*“ *Corp. Gramm.* 114). De már GELEJI KATONA ISTVÁN (*Magyar Grammatikatska*, 1645) és KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY (*Hvngaria Illustrata*, 1655) annál határozottabban állítják, hogy „A Magyar nyelv egy az Orientalis lingvák közül... és semmi

egyéb nyelvekkel, az egy Sidon küvöl, rokonsága nintsen“ (Corp. Gramm. 293). Mindegyik fölhozza azt is, hogy „önéki tulajdon saját régi böltyü vagynak, mellyek mint egyéb napkeleti nyelvekben, jobbról balra irattatnak“. KOMÁROMI CSIPKÉS még azt is hozzáteszi, hogy nyelvünk a bábéli zavar idejében keletkezett („linguam Hungaricam tempore confusionis babilonicae enatam esse, non solum probabile, sed et necessarium videtur“. Corp. Gramm. 341), s hogy a világon egyetlenegy nyelvhez sincs oly közeli rokonságban, mint a héberhez, melynek távolabbi rokonai a szír, khald és az arab (Corp. Gramm. 343).

PERESZLÉNYI PÁL nyelvtanának (Grammatica Lingvae Vngaricae, 1682) előszavában SYLVESTERHEZ hasonlóan utal a birtokos személyragokra, úgyszintén a tárgyas igeragozásra s azt mondja, hogy ezekben és más egyekben a magyar a hébert utánozza. Ami azt bizonyítja, hogy nyelvünk ettől a bábéli nyelvzavarban keletkezett ősnelvek anyjától vezette le a családfáját.¹

A héber-magyar nyelvhasznalással részletesebben OTROKOCSI FÓRIS FERENC (1648—1718) foglalkozott a hirhedtté vált Origines Hungaricae (Franequerae, 1693)² c. munkájában. Az első rész hetedik fejezetében (281—325) van a tulajdonképeni nyelvhasználat. Itt egyes magyar főneveket, igéket, névmásokat és viszonyragokat származtat a héberből, persze minden tudományos módszer nélkül, pusztán a hasonló hangzás után indulva, sokszor azonban még ezt sem követi. Így pl. az *ember* szót a héber *abar* „transit“ igéből származtatja, tehát a. m. „transiens, viator“. A *hold* szót pedig a héber *chalad* „abscondere, occultare“ jelentésű igével magyarázza „eo, quod luna subinde occultat“, a *víz* szavunkat pedig a héber *bazaz* vagy *vazaz*, összevonva *vaz* igével veti egybe, melynek a jelentése „diripuit“. „Aquae enim diripiunt saepe bona hominum ipsosque homines, ut in diluvio“. De nem folytatom tovább, az eddigiekből is látható, hogy OTROKOCSI módszere, vagyis inkább szertelensége szerint a világ összes nyelveinek a rokonságát könnyen be lehetne bizonyítani. Történeti szöveftései még kalandosabbak: *Attila* = *Acélos*, *Colchus* = *Kulcsos*, *magyar* = *megjáró* tb. *megjárók* (ezt a héber *gur* „peregrinari“, *magur* „peregrinatio“ szóból eredezteti), *Amazon* = *Ámasszony* stb.

Ez a szöveftő eljárás, mint tudjuk, hamarosan iskolát teremtett, az ábrándos nyelvnyomozók iskoláját, mely a szertelenségben még a mestert is túlszárnyalta.

¹ Sacrae linguae imitatricem Vngaricam esse advertes. Quod argumento est hanc ab illa primarum linguarum Matre in Babylonica Idiomatum Genesi stemma duxisse (Corp. Gramm. 405). — ² Origines Hungaricae seu Liber quó vera nationis Hungaricae origo et antiquitas e veterum monumentis et linguis praecipuis panduntur... Pars I—II. Franequerae, 1693.

2. Miközben nálunk ilyen hibás irányban haladt a nyelvhasználat munkásság, azalatt a külföldön mindegyre erősebben kezdik emlegetni a magyar nyelvnek a finnugor nyelvekkel való rokonságát.

Érdekes, hogy nyelvünket legelőbb az obi-ugor (vogul-osztják) nyelvekkel hozták kapcsolatba. Ez akkor történt, midőn III. IVÁN VASZILJEVICS moszkvai nagyfejedelem, MÁTYÁS király kortársa és szövetségese meghódította Jugriát (a vogulok és osztjákok földjét). Ugyanekkor elterjedt Európaszerte az a hír is, hogy IVÁN meghódította a magyarok őseit (értsd: a jugorokat). Azt hiszem, hogy ez a rokonítás kezdetben pusztán csak az *ugri*, *ungri* és *jugri* nevek hasonló hangzásán alapult. Nem lehetetlen azonban, hogy már ekkor észrevehették a nyelvrokonságot is, mert hiszen MÁTYÁS király követjeivel egyidőben a hódoló vogul és osztják kenézek is megfordultak Moszkvában. Annyi bizonyos, hogy fölemlíti ezt a nyelvrokonságot már AENEAS SYLVIVS († 1464) is a *Cosmographiájában* (1503) s utána még határozottabban MIECHOVI MÁTYÁS krakkói kanonok és orvos *Tractatus de duabus Sarmatiis* (Krakkó, 1517) c. művében. Ez ugyanis azt mondja, hogy „a magyarországi jugoroknak egyazon nyelvük és éles kiejtésű beszédjük van, mint azoknak, akik Scithiában és Jugriában élnek“. Egy másik helyen megismétli ezt az állítást ilyenformán: „suntque eiusdem sermonis et loquelae praecisae, nisi quod addiderunt nostri Hungari aliqua vocabula ex Slavonica idiomate, earum rerum, quae in Scithia non reperiuntur“. Ez a hely még azért is nevezetes, mert itt van szó legelőször a magyar nyelvbe került szláv jövevényszókról és egészen helyesen vélekedik az átvételről. MIECHOVI után HERBERSTEIN (1486—1566) a *Rerum Moscoviticarum Commentarii* (Basel, 1549, 1556³) c. művében a moszkvainagyfejedelemség tartományai között fölemlíti Jugriát, ezt mondja róla: „Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occuparunt, Attilaque duce multas Europae provincias debellarunt... Ajunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti, quod an verum sit, nescio, nam etsi diligenter inquisierim, neminem eius regionis hominem habere potui, quo cum famulus meus linguae Hungaricae peritus colloqui potuisset“ (2. kiad. 86)¹. MIECHOVI és HERBERSTEIN művei nyomán a XVI. és XVII. században már más írónál is megtaláljuk azt az állítást, hogy a magyar nyelv rokonságban van az ugor népek nyelveivel, azonban nem igyekeztek a nyelvrokonság mibenlétéről biztos tudomást szerezní s állításukat nyelvi bizonyítékokkal is támogatni.

MIECHOVI könyve a maga korában nagy föltűnést keltett, több európai nyelvre is lefordították, a magyar nyelv hovatarozóságáról való nézetét, úgy látszik, nálunk is ismerték, de meglehetősen nagy ellenszennvel fogadták (vö. MNy. IV, 328).

¹ „Ez az a Juharia, melyből hajdan kijöttek a magyarok, elfoglalták Pannoniát s Attila vezérlete alatt Európának sok országát legyözték... Mondják, hogy a juharonk nyelve ma is egy a magyarokéval, azt azonban nem tudom, hogy igaz-e vagy sem, mert bármilyen gondosan kerestem is, odaváló embert nem birtam szerezní, akivel magyarul tudó szolgám beszélhetett volna.“

3. A XVII. században fölmerült a finn-magyar nyelvrokonság eszméje is. SZENCI MOLNÁR ALBERT szótára és nyelvtana segítségével a kül-

földi tudósok közül többen is észreveszik, hogy a magyar nyelv közeli rokonságban van a finnel. FOGEL MÁRTON hamburgi orvos és polihisztor (1634—1675) volt az első, aki ezt a nyelvrokonságot észrevette és szövegyeztetésekkel, továbbá a két nyelv egyező sajátságaival is bizonyította De Lingua Finnicâ Observationes c. értekezésében (1669). Ez az értekezés kéziratban maradt s így a finnugor összehasonlító nyelvtudomány további fejlődésére hatással nem lehetett. 1888 telén SETÄLÄ EMIL fedezte föl a hannoverai kir. könyvtárban, s ugyancsak ő méltatta legelőször FOGEL nyelvhasznító munkásságát is.¹ Így tudjuk meg, hogy FOGEL tulajdonképpen III. COSIMO toscanai uralkodó ösztönzésére foglalkozott alaposabban a finn nyelvvel. Ez az uralkodó ugyanis külföldön utaztában Hamburgban is tartózkodott és igen barátságosan érintkezett FOGELLEL, aki már fiatal kora óta sokat foglalkozott a nyelvekkel és a filozófiai tudományokkal. COSIMÓT az ismeretlenebb nyelvek rendkívül érdekelték és így kérte meg FOGELT, hogy a finn nyelvvel ismertesse meg. FOGEL eleget tett a fejedelem kívánságának, készített egy szójegyzéket SCHRÖDER Lexicon Latino-Scondicum c. művéből (1637) Nomenclator Finnicus címen, továbbá a fentemlített értekezésében megismertette őt a finn nyelv sajátjaival. A kéziratot el is küldte a fejedelemnek 1669 márc. 26-án. „Midőn megfontoltam, így szól, hogy a magyarok Seythiából kerültek Pannoniába s hogy a hunokat *h* = *f* cserével, ami nem éppen szokatlan, finneknek is lehetett nevezni („Hunnos potuisse alias ex H et F permutatione non insolente dici Finnos“) . . . s minthogy MARCELLINUS ugyanazt meséli a hunokról, amit a TACITUS a finnekről; azon kezdtem gondolkodni, vajjon a finn nyelv nem rokona-e valamiképen a magyar nyelvnek. Így mindjárt a szökből nagy rokonságot vettem észre, majd még többet, midőn MOLNÁR magyar grammatikájából és a finn bibliákból mindkét nyelv betűinek egyberakását, a főnevek ragozását és némeit, végre mondat szerkezetét figyelmesebben megvizsgáltam. És ily módon szerencsésen fölfedeztem, amit eddig, amint tudom, én előttem senki sem vett észre, hogy a magyar és finn nyelv egymással rokonságban van. Maga MOLNÁR, ez a kiváló magyar tudós, grammatikájának előszavában őszintén megvallja, hogy ő nem tudja, mely eredetre lehetne visszavezetni a magyar nyelvet.“

Hogy a két nyelv rokonságát bebizonyítsa, igen helyes érzékkel éppen azokat a szokat választja ki, amelyek az eredeti szókinészhez tartoznak s nincsenek más nyelvből átvéve (ilyenek pl. a testrészek nevei, a rokonsági viszonyt jelölő szók stb.). 37 szövegyeztetése közül 24 még mai tudásunk szerint is helyes.

Majd elsorolja hét pontban a két nyelv megegyező sajátosságait, melyek szerinte még inkább bizonyítják a rokonságot. Ezek a következők: 1. Kérülők a mássalhangzók torlódását (nec concursum consonantium ut Slavi et Germani amanti). 2. Nincs nemi különbség (nulla omnino habent genera). 3. Egyenlő ragozásúak (in nominum flexione utriusque linguae genius similis).

4. Névuóik vannak (Finni, ut Hungari praepositiones separabiles fere postponunt). 5. A birtokos ragokat a szó végére teszik (Finni nominum eum possessivis pronomini[bus] constructorum syllabae ultimae literam, velut Hungari et Hebraei, suffigunt). 6. A melléknév helye a főnév előtt van (Adjectiva item Substantivis utraque gens praeposit). 7. Nincs habeo igékjük (denique verbo Habeo destituti Hungari pro eo utuntur verbo vagon, est: pariter et Finni verbo on, est).

Azután elsorol még némi különbségeket a két nyelv között, végül példákat idéz, hogy mily sok germán és szláv idegen szó van a finn nyelvben.

Élénk levelezést folytatott a strassburgi születésű SCHEFFER upsalai professzorral (aki a lappokról írt egy értékes monographiát: Lapponia, id est regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio. Francofurti 1673. Rövid idő alatt majdnem minden európai nyelvré lefordították). SCHEFFERTŐL a finn nyelvről, de kivált a lappról kíván értesítést. SCHEFFER küldött is neki egy lapp szójegyzéket (vocalorum catalogus), meg egy Enchiridion Lapponicumot. Ezeket tanulmányozva, FOGEL azt írja vissza SCHEFFERNEK (1673. V. 14): Lapponicam linguam a Finnicam differre dialecto deprehendo, utramque vero Hungaricae esse sobolem primus ni fallor observavi.² Tehát a nyelvrokonságot már kiterjesztette a lappra is. Mint SCHEFFERHEZ írott leveléből kitűnik, nagyon érdeklődött az egyes finn nyelvjárások iránt is, így kivált az észti és a lív nyelvjárásokat szerette volna tüzetesebben megismerni. Bizonyára az volt a szándéka, hogy fölfedezését e nyelvek tüzetes egybevetésével majd egy nagyobb munkában tárja fel a tudósvilág előtt. Ebben azonban megakadályozta korai halála (1675 febr. 25).

Úgy látszik, még a török-magyar nyelvrokonság kérdésével is foglalkozott. Kéziratban maradt művei között ugyanis említenek³ egy ilyen című értekezést is: „Turcarum Nepenthe libri IV, quibus accedit commentatio de affinitate linguae Turcicae et Hungaricae“. Maga FOGEL is céloz erre SCHEFFERHEZ írt levelében. A kézirat azonban a hannoverai könyvtárban nem került elő, valószínűleg elveszett.

Itt megemlítjük még, hogy TEZA EMIL páduai egyetemi tanár megtalálta a firenzei Palatinában a III. COSIMÓNAK küldött kéziratot is Nomenclator Latino-Finnicus címen egy 79 oldalból álló, negyedréti alakú kódexben. A fejedelemhez intézett levél után következik az Observationes, aztán egy kis (latin és finn nyelvű) szójegyzék fogalomkörök szerint csoportosítva, 46 fejezetben. A végén pedig a finn miatyánk van. Az Observationes-t a finn miatyánkkal és a Nomenclator egy fejezetével együtt TEZA közölte is a Reale Accademia dei Lincei Rendicontijában Del „Nomenclator Finnicus“ Mandato da Martino Fogel in Italia címen 1893-ban. Mindezekből világosan kitűnik FOGEL nagy érdeme. Nemcsak hogy észrevette e nyelvek rokonságát, hanem már azzal is tisztában volt, hogy a szóegyeztéseken kívül még más hasonlóságra is szükség van. Ezért vizsgálja a két nyelv egyező sajátosságait. A felhozott hét pont is tanuskodik éleslátásáról.

Fogellel egyidőben s tőle teljesen függetlenül a svéd STIERNHJELM GYÖRGY (1598—1672) is észrevette a finn és a magyar nyelv hasonlóságát. ULFILAS-fordítása (Stockholm, 1671) bevezetésében (De linguarum origine praefatio) megemlékezik a magyar és a finn nyelvről is, mint olyanokról, amelyeknek eredetét eddig senki sem tudta megmagyarázni. Csodálkozik azon, hogy MOLNÁR ALBERT magyar-latin szótárában elég sok magyar szót talált, melyek a finn nyelv megfelelő szavaival egyeznek, noha e két nép ugyancsak nagy távolságra lakik egymástól. A finn nyelv dialektusai szerint az észti és a lapp. Itt nem hoz föl finn-magyar szóegyeztetéseket állításának igazolására, azonban a stockholmi állami levéltárban őrzött kéziratok között SETÄLÄ E. egy csomó finn-magyar szóegyeztetést is talált, melyek közül több megállja a helyét.⁴

¹ Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsingissä, 1892 3—36. (= Adalékok a finnugor nyelvhasznítás történetéhez.) — ² SETÄLÄ, Lisiä 36. — ³ Vö. THIESSEN, Versuch einer Gelehrten-geschichte von Hamburg, I, 202. — ⁴ Lisiä 45.

4. A XVII. század végén eredményeiben messze kiható mozgalom indult meg Németországban a nyelvek kutatására. LEIBNIZ, ez a lángeszű német filozófus egész határozottan kimondotta, hogy a népek legrégebb történetére csak a nyelvhasznítás vethet világot (nihil majorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praebere, quam collationem linguarum).

A De originibus gentium c. értekezésében már nyelvi alapon kutatja az egyes nemzetek eredetét. Itt megemlékezik a finn és a magyar nyelv egymáshoz való viszonyáról is s azt mondja: „Hungari . . . cognatus Finnis populus“. E munkájában már azt is megsejti, hogy a volgai népek nyelvei a finnel és a lappal együtt egy nagy közös ősnyelvesaládnak egymástól elszakadt részei. Sőt még azt is észreveszi, legalább sejtélemszerűleg, hogy a szamojéd is idetartozik. Tehát a szélesebbkörű urali nyelvrokonság sejtelmét is megtaláljuk nála.

Úgy látszik, hogy a finnugor nyelvek különösen érdekelték. Tudott rokonságukról s minden áron bővebb tudósítást óhajtott felőlük szerezn. Sűrű levelezést folytatott WITSEN MIKLÓS hollandi tudóssal, aki 1666—1667. években utazott Oroszországban és Ázsiában. Arra kéri, hogy moszkvai barátai segítségével szerezzen valami anyagot a szamojéd és a szibériai nyelvekre vonatkozóan. Egy emlékiratában még NAGY PÉTER cárt is megkereste, hogy hivatalosan gyűjtessen neki szöveget soknyelvű népei körében.

Fölvívást¹ bocsátott ki a misszionáriusokhoz, utazókhöz, követekhez, hogy segítsék őt nyelvutató munkájában. Az ilyen fölvívásokban egyúttal utasításokat is ad, hogy milyen nyelvi adatokra van szüksége. A végén még szójegyzéket is közöl, melyben a következő fogalomkörökbe tartozó szókat kívánja: 1. a számneveket, 2. a rokonságra és életkorra vonatkozó szavakat, 3. a testrészek elnevezéseit, 4. étel-, ital-, ruházatra vonatkozó

szavakat, 5. a természeti jelenségek és tárgyak elnevezéseit, továbbá 6. a kezdetleges cselekvéseket kifejező igéket.

Ha LEIBNIZ mindazon terveknek és eszméknek, melyeket termékeny és összefoglaló szelleme megragadott, a kidolgozására ráért volna vagy elég anyaggal rendelkezett volna, az összehasonlító nyelvtudomány legalább egy századdal korábban foglalt volna helyet a többi tudományok sorában.

Annak a nyelvkuató mozgalomnak, melyet LEIBNIZ megindított, gyümölcsöző hatása volt a finnugor nyelvhasznlításra is, mert az egyes finnugor nyelvek lassanként kezdtek kibontakozni a homályból, mely oly sokáig eltakarta őket.

LEIBNIZ halála után egy év mulva, 1717-ben jelent meg ifjabb RUDBECK OLAF *Specimen usus linguae gothicae*² c. munkája, melynek már SAJNOVICIS is hasznát vette, s így nyelvtudományunk kialakulására hatással volt.

RUDBECK első feladata voltaképen a gót és a héber nyelv közt vélt rokonság kimutatása volt. De még ezzel sem elégedett meg, a gótnak a rokonságát még a messzefekvő s szintén ősréginek tartott kínai nyelvben is kereste. Mellékesen a magyar-finn rokonságot is tárgyalja. Erre tulajdonképen WORTONIUS szolgáltattott neki alkalmat, aki CHAMBERLAIN JÁNOS 152 nyelven közölt miatyánk-fordításáról írt értekezésében a lett nyelvet finn dialektusnak tartja, a magyart pedig olyannak, mely minden más európai nyelvtől különbözik (quae toto coelo ab aliis omnibus Europaeis differt) s így a finnel és szlávval együtt önálló ősnyelvnek veendő, mely nincs rokonságban sem a némettel, sem a göröggel (Finnica, Slavonica et Hungarica videntur esse originales, nullamque realem affinitatem cum Teutonica aut Graeca habere).

RUDBECK ezt az állítást megcáfolja. Szerinte a lett és a finn nyelv között van annyi különbség, mint a görög és a finn között, tehát e két nyelv rokonságáról szó sem lehet. WORTONIUS a magyar nyelvet sem vizsgálta kellőképen s nem vethette egybe a finnel, mert különben észrevette volna, hogy a magyar és a finn nyelv oly közeli rokonsággal kapcsolódik egymáshoz, hogy méltán mondhatók testvéreknek (Cum equidem Hungaricam et Finnicam linguas tam propinqua sibi cognatione junctas deprehenderim, ut consanguineae veluti dici merito queant).

Állításának bizonyosságára egy szóegyeztetési lajstromot közöl, melyhez a magyar szókat CALEPINUS és MEGISERUS szótáraiból vette. Ez a lajstrom mintegy 100 finn-magyar szóegyeztetést foglal magában, elég széles körben tesz egybevetéseket a finn és a magyar nyelv között. Egybevetéseiben sok olyan van, mely tudományunk mai álláspontja szerint is helyes és igaz. Szóegyeztetéseinek kb. a fele olyan, hogy azok megtalálhatók BUDENZ Magyar-ugor összehasonlító szótárában is. SCHEFFER nyomán azt is megemlíti, hogy a finn nyelv a lappal egyezik (Fennicam cum Lapponica convenire).

¹ LEIBNITH *Opera Omnia* Vol. VI. P. II, 228—230. — ² Teljes címe: OLAVI RUDBECKI *Phil. Specimen, Usus Linguae Gothicae, in Erudendis atque*

illustrandis obscurissimis quibusvis Sacrae Scripturae locis: Addita Analogia Linguae Gothicae cum Simica, Nec non Finnonicae cum Ungarica. Upsalis, impressum a Joh. Henr. Werner, 1717.

5. Már LEIBNIZ is sejtette, hogy a finn és a magyar nyelv rokonságához más keleti nyelvek is csatlakoznak. Ugyanezt a sejtelmet megtaláljuk ECCARDUS- (EKHART)nál is, aki LEIBNIZnek segédkezett történelmi kutatásaiban. A Commentarii de rebus Franciae Orientalis (Würzburg, 1729) e. munkájában nyelvünk rokonságáról így nyilatkozik: „Ego ipse summo studio cum eadem Hungarica lingua contuli dialectos varias Finnicam, Estonicam, Livonicam, Lappicam, Samojedicam et Ostiacicam, inveni- nique ubique harmoniam communem“ (488). (Én magam nagy buzgósággal vettem össze a magyar nyelvvel a különféle finn, észt, liv, lapp, szamojéd és osztják nyelvjárásokat és mindenütt közös egyezést találtam). Abból a körülményből pedig, hogy a Volga mellékén is vannak a finnel rokonnyelvű népek, arra a meggyőződésre jut, hogy „Európa és Ázsia északi részét valamikor olyanfajta nép lakta, amely a finnel egy vagy bizonyára rokon volt.“ ECCARDUS ezen állításának támogatására nem hozott föl semmiféle nyelvi bizonyítékot sem. Érdekes azonban, hogy a rokonságot kiterjeszti már az osztják nyelvre is. Osztják nyelvi adatokat csak WITSEN MIKLÓS Noord en Oost Tartarye e. művéből meríthetett, melynek második kiadásában (Amsterdam, 1705) egy cseremis, mordvin, vogul, osztják és permi nyelvű miatyánk-fordítás is van közölve egy mordvin szójegyzékkel együtt (290 szó és 37 számnév). ECCARDUS tehát már ismerte az osztják miatyánk-fordítást s azt összevethette a magyarral, a finnel és a lappal, így vett észre némi egyezést.

Az első, kinél már nyelvi bizonyítékokat is találunk az egész finn-ugor nyelvcsalád egyezéséről, STRAHLENBERG FÜLÖP JÁNOS volt, aki Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia etc. (Stockholm, 1730)¹ e. munkájában a szibériai népeket nyelvek szerint kezdi osztályozni s azoknak egymáshoz való viszonyát szóegyezésekkel is igyekszik megvilágítani. Ez a STRAHLENBERG (eredetileg TABBERT) svéd katonatiszt volt, mint ilyen vett részt a híres pultavai ütközetben (1709 júl. 8), melynek szerencsétlen kimenetele után orosz fogságba jutott, majd száműzték Szibériába, hol 13 évig tartózkodott s csak 1722-ben került vissza hazájába.

Száműzetésében nem volt helyhez kötve, szabadon utazgathatott ide-oda, s ilymódon alkalma nyílt neki közelebről is megismerkedni az észak-ázsiai népekkel, melyekről az ő korában még nem igen sokat tudtak. Megfordult a vogulok között is, szemtanuja volt egy vogul áldozatnak, járt az osztjakok, szamojédek, jakutok, tatárok és mongolok között. E népek-ről érdekes néprajzi megfigyelései vannak.

STRAHLENBERG 1722-ben szabadult meg a száműzetésből s kiadhatta nevezetes munkáját, melyben a boreo-orientalis vagy mint az ő idejében általános névvel nevezték, tatár népeket és nyelveket hat nagy csoportra osztja fel, ú. m.: 1. ujgur, 2. török-tatár (baskir, kirgiz, turk, jakut,

csuvas), 3. szamojéd, 4. mongol-mandzsú, 5. tunguz és 6. a Fekete- és Kaspi-tenger közt lakó népek osztályára.

„Az első vagy ujjur osztályhoz tartoznak, úgymond, az Európában lakó mordvinok, eszeremiszek, permiek, votjakok, az Ázsiában lakó vogulok, osztjakok és a barabai népek, melyek mindnyájan a finn, lapp, észt, magyar-székely és a kevés megmaradt liv néppel együtt hajdan egy népet alkottak, melyhez a hunok vagy unok is tartoztak, kik szintén nem voltak tatárok“ (32). Művének függelékében, a polyglott táblán (*Gentium Boreo-orientalium Harmonia Linguarum*) a számneveken kívül még néhány testrésznev s egyéb primitív szók egyezésével is bizonyítja a nyelvrokonságot.

¹ Teljes címe: *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia, In so weit solches Das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, in einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neueren Zeiten, und vielen andern unbekanntenen Nachrichten vorgestellt nebst einer noch niemals ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyssigerley Arten Tatarischer Völker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupferstichen, so die Asiatisch-Seythische Antiquität betreffen; Bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangeschaft in Russland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung auf denen verstatzten weiten Reisen zusammen gebracht und ausgefertiget von Philipp Johann von Strahlenberg. Stockholm, in Verlagung des Autoris, 1730.*

6. STRAHLENBERG könyve, csakhamar elhíresült, közkézen forgott, a külföldi történetírók nézeteire nagy hatással is volt, de hazánkban nem tudott nagyobb érdeklődést kelteni. Történetíróink közül alig egy-kettő vett róla tudomást, ezek is állhatatosan küzdenek ellene. Így tett már előbb BÉL MÁTYÁS is. E kiváló történetírónk, ki a magyarok hun-scytha eredetét nagy lelkesedéssel hirdeti, sehogysem akarja elfogadni a finnugor atyafiságot. A nyelvbeli egyezést, melynek kétségtelen jeleit nem tagadhatja, a hajdani szomszédság, a kölesönös érintkezés feltjának tartja. Érdekes elolvasnunk *Aparatusának*¹ „Appendix Epistolica de Originibus Hungarorum“ c. részét, melyben BAYER pétervári akadémikussal folytatott levelezését is kiadja, E levélváltásból (1726—1732) világosan kitűnik, hogy BÉL foglalkozott a finn-magyar rokonság kérdésével, BAYERtől még finn grammatikát is kér, hogy a finn nyelv szerkezetét, szabályait tanulmányozhassa, a hun-scytha elméletét azonban sehogysem akarta feladni.

A finnugor rokonságot magyar részről bizonyos elfogultsággal fogadták, így nem csoda, ha az eddigi kutatók között egy magyar embert sem találtunk. Szinte kivételszámba megy HUSZTI ANDRÁS († 1755), aki az Ó és új Dacia c. művében² STRAHLENBERG nyomán a magyarokkal rokon népeknek mondja a vogulokat, osztjakokat, eszeremiszeket, mordvinokat, finneket és a Tomszk város körül lakó barabinci népeket. Úgy látszik, HUSZTI foglalkozott a nyelvrokonság megállapításával is, finn-magyar szóegyezteseiről PRAY is megemlékezik egyik jegyzetében ilyenformán: „*Andreas Husztivus* in Mss. suis commentariis (de rebus Hunnorum) qui mihi, P. Ladislai

Kende e S. J. obvenerunt, plures voces Finnicae collegit, quae cum Hungaricis omnino congruunt“ (Annales Veteres. Vindobonae, 1761, 320). Husztnak ez a munkája nem került sajtó alá, a kézirat esetleg valahol lappang.

¹ Teljes címe: Apparatus ad Historiam Hungariae sive collectio miscellanea monumentorum ineditorum, partim editorum, sed fugientium. Posonii, 1735.
² Ezt a művét 1735–36-ban írta, de csak 1791-ben jelent meg nyomtatásban, DIENES SAMUEL bocsátotta közre Bécsben.

7. STRAHLENBERG után évtizedek múlva FISCHER JÁNOS EBERHARD szentpétersvári akadémikus foglalkozott tüzetesebben a magyar nyelv rokonságának kérdésével De origine Ungrorum c. értekezésében [ezt még 1756-ban írta, de csak 1770-ben jelent meg SCHLÖZER kiadásában a Quaestiones Petropolitanae c. értekezésgyűjteményben (Göttinga & Gotha)]. E munkájában FISCHER nyelvhasználati táblázatokat is közöl. Az elsőben a magyar nyelv egyezését mutatja be a többi finnugor nyelvvel (melyeket ő scythá névvel nevez), ú. m. a vogullal, osztyákkal, finnel, zürjénnel, votjakkal, cseremisszel és a mordvinnal. A második táblázatban a magyart külön egybeveti a finnel, a harmadikban pedig a magyar nyelvnek az osztyákkal és a vogullal való egyezését mutatja be. „Jóllehet, úgymond, a scythá (ö: finnugor) nyelvek dialektusainak a magyarral való egyezése elég nagy, a többi között mégis a vogul és az osztyák tűnnek ki leginkább.“¹

A Sibirische Geschichte (St. Petersburg, 1768) c. művében szintén kiterjeszti a rokonságot az egy lapon kívül az összes finnugor nyelvekre, csak hogy tévedésből ideszámítja a csuvast is.

A magyar és csüd (ö: finnugor) nyelvek egyezését a számneveken kívül a szembeszökő dolgok neveivel is bizonyítja, hogy világosan kitűnjék, hogy a magyar nyelv majd az egyik, majd a másik finnugor nyelvvel egyezik meg.

Szóegyeztetéseit négy csoportra osztja: az 1.-ben a magyart a fgr. nyelvekkel veti egybe (162), a 2.-ban a magyart a tatárral (167), a 3.-ban a magyart a tomi osztyák, kamaszin és szamojéd nyelvvel (168) és végre a 170. lapon a jéniszeji osztyák, kojbal, arin és assan nyelvvel (ez utóbbi hármat kotov néven foglalja össze). Igyekezett tehát az ú. n. uralaltaji nyelvrokonságot is igazolni.

Érdekes hangtani megfigyelése is, hogy a fgr. szókezdő *p* helyett a magyarok *f* hangot ejtenek, a *k* helyett pedig hehezetet. Azt is észrevette, hogy a magyar magánhangzós szókezdettel szemben a fgr. nyelvekben sokszor *v* hang van. [Hungaricam ab ceteris in eo maxime differre deprehendi, quod quae reliquae Scythicae gentes littera *p* efferunt, eadem Hungari enunciare amant per litteram *f*, qua caret magna Europaeorum et multo maxima pars gentium Asiaticarum. Item pro Palatina *k*. ponunt Hungari aspiratam. Sed et hoc mihi vidisse videor; incipere eos multa vocabula a vocalibus, quibus ceterae nationes litteram *v* quam Graeci digamma Aeolicum vocant, praeponere solent (24). Idézi PRAY, Dissert. 28.]
 Meg van győződve róla, hogy a magyar nyelv felerészben csüd (ö: finn-

ugor), azonban sok tatár szó is van benne (132—3). Érdekes azonban, hogy ezeket nem tekinti átvételeknek, hanem a régi jugor (o: ujur) nyelv maradványainak. Szerinte ugyanis nem lehet kétséges, hogy a régi jugorok a magyarok ősei voltak. Ezt a föltevését ABULGHAZI BAHADUR khán khivai történetíró (1605—1665) előadására alapítja, aki *Sedzre-i türki* 'török családfa' c. munkájában (franciául: *Histoire généalogique des Tartares*. Leyden, 1726) azt állítja, hogy az ujurok igen régi időben két részre szakadtak, az egyik részük az Irtyis mellékre költözött, a másik pedig Bis-Balik nevű országba. Az irtismellékieket tekinti a mai ujurok elődeinek. A két törzs elnevezéséből (*tokos-ugur* és *onugur*) FISCHER azt következteti, hogy az ujurok elődeinek a nyelve török volt.² E régiebb nyelv nyomainak tekinti a magyarban található török elemeket. Fölhozott egybevetései többnyire helyesek, de természetesen csak mint átvételek.

FISCHER azt is észrevette, hogy a magyar nyelvben árja eredetű elemek is vannak. A *De Origine Ungrorum* c. értekezésében már megemlíti, hogy a magyar nyelvben indiai, vagyis inkább perzsa szókat is talált (38). Hasonlóképen nyilatkozik a *Sibirische Geschichte* c. munkájában is. A számnevek közül az ó-perzsa nyelvből valók szerinte a *tíz, száz, ezer*. A magyar *Isten* szó is a perzsa *Jisdan*-nal egyezik meg, amely jó istenséget jelent.

Meg kell még emlékeznünk egy harmadik munkájáról is, melynek a finnugor nyelvtudomány nagy hasznát vette. Ez a munka „Szibériai Szótár“-a, melyben negyven szibériai nyelvből 300—300 szót közöl. A kézírata Göttingában van. Ebből tette közzé SCHLÖZER a 300 vogul és kondai osztják szót az *Allgemeine Nordische Geschichte* c. művében, ezt használta GYARMATHI is az Affinitásában.

¹ Etsi satis magna dialectorum Scythicarum cum Ungarica sit convenientia; tamen inter ceteras eminere videntur Vogulica et Kondinika (30). — ² Quo tempore emigraverint prisici illi Jugri, non constat; neque multo certius est, quam locuti fuerint linguam. Si tamen locus est aliquis coniecturae, Tatarica usos fuisse suspicari licet. Certe quos Abulgasius memorat *Tokos-Ugur* & *On-Ugur*, originem arguunt Tataricam, nam *tokos* eorum lingua novem, *on* decem significat (36).

8. Elérkeztünk a határjelzőhöz. SAJNOVICS *Demonstratioja* (1770) már új korszakot nyit. Azok a kezdetleges kísérletek, melyek nyelvünk eredete kérdésének megoldása körül történtek, mindinkább tudományos alapot nyernek. Ami kezdetben csak tapogatózás, homályos sejtelen, mindazt biztosabb alapra állítja a tudományos vizsgálódás. MIEHOVINAK bizonyítás nélkül odavetett állítása, HERBERSTEIN „ajunt“-ja, STRAHLENBERG egybevetése és FISCHER vizsgálódásai alapján igazolást nyer: a finnugorság körén belül a vogul és az osztják nyelv az, mely legközelebb áll a magyarhoz. Két évszázadnál hosszabb idő kellett ahhoz, hogy a tudós krakkói orvos állítása megerősítést nyerjen.

E hosszú idő alatt a finnugor nyelvcsalád többi tagjai is kezdtek előtűnni a homályból. FOGELNEK, a tudós polihisztornak, éles elmére valló

fejtegetése a finn, a magyar és a lapp nyelv összetartozását majdnem nyilvánvalóvá teszi. LEIBNIZ a rendelkezésére álló gyér nyelvi adatokból a finnugor nyelvek tágabbkörű rokonságát is megsejti. A szükséges nyelvi anyag híján mindez csak sejtelen marad, míg végre a Szibériába száműzött svéd katonatiszt évekig tartó száműzetésében szerez össze némi nyelvanyagot, melynek alapján a szibériai népeket nyelveik szerint osztályozza, azoknak együvé tartozását, egymáshoz való viszonyát szóegyeztetésekkel is megvilágítja. Majd FISCHER a nyelvek vallatásával, az egyezéseket feltüntető táblázatok segítségével már szinte nyilvánvalóvá teszi nyelvünknek jóformán az egész finnugorsággal való kapcsolatát, sőt még a tágabbkörű urál-altaji nyelvrokonságot is bizonyítja.

Most már csak az egyes nyelvek tüzetesebb kikutatása volt hátra. A sors különös végzésének tartjuk, hogy az első lépést ebben az irányban éppen egy magyar ember tette meg. SAJNOVICS JÁNOS (1733—85) jezsuita páter ugyanis HELL MIKSA társaságában csillagot vizsgálni ment Norvégia északi tájaira, de azzal az eltökélt szándékkal, hogy — személyes tapasztalás útján — nyelvünknek a finn és lapp nyelvhez való viszonyáról is ítéletet mondhasson. Wardöehuusban majdnem egy évig szorgalmasan tanulmányozza a lapp nyelvet (a finmarki v. norvég- és a svéd-lapp nyelvjárásokat) s egybeveti azt a magyarral. Vizsgálódásának eredményét 1770 január havában ilyen különös címmel terjesztette a dán tudós társaság elé: *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.*¹ Ez a nyilatkozata itthon ugyancsak nagy föltűnést keltett, de igazságtalanul rótták meg érte. Művének mindjárt a legelején kijelenti, hogy a magyar és a lapp nyelv azonos lehet anélkül, hogy egymás beszédjét megértenék. (§ 1. *Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse potest, quin loquentes se mutuo intelligant*). Megmagyarázza, hogy nem érti e kifejezésen a teljes egyezságot, hanem csak azt, hogy a magyar és a lapp nyelv valamikor egy közös ősnyelvet alkotott, abban együtt élt („olim eandem linguam, eandemque dialectum locutas fuisse“). Annyi évszázad óta azonban teljesen el lévén egymástól választva, mind a lapp, mind a magyar nyelvnek nagyon meg kellett változnia, mert azt csak nem tehetjük föl, hogy mind a kettő megállapodott úgy, ahogy az egység korában volt, vagy hogy mind a kettő teljesen egyenlően fejlődött tovább s ugyanazon változásokon ment át. Meglepő világossággal beszél a nyelvek rokonságáról és elágazásáról, kimutatja, hogy idővel minden nyelv változik, kivált ha a nyelvközösségnek egyes részei elszakadnak egymástól. Ezzel a nyelvrokonság helyes fölfogására jutott. Ő volt az első, ha FOGELNEK ilyen irányú kísérleteit nem számítjuk, aki az egyezéseket nemcsak a szókincsre, hanem a nyelvtani alakokra is kiterjesztette, sőt ez utóbbiak egyezését még fontosabbnak tartotta, mint a szókincs azonosságát (25).

Máig is helyes megállapításai a következők: a *-k* többesjel, a középfok jele mindkét nyelvben azonos (87, 88)²; a *-cs* kicsinyítő képzőnk

megfelelője megvan a lappban is (90); az alapszámnevek közül a 2, 4, 5, 6 és 100 számnevek egyezése nyilvánvaló (92); a személynévmasok közül a tb. 1. és 2. sz.-névmás ugyanaz mindkettőnél (93); a *ki, mi* vonatkozó névmásunk így van a lappban is (94); a birtokos személyragok egyezése is egészen világos (95); a birtokos személyragokat fölveszik a névutók is (98); az igeragozásban is vannak egyezések: az első személyragja a lappban *-m*, ez megegyezik a magyar tárgyias igeragozás személyragjával (101); az elbeszélő mult jele *-ë*, a lappban *-i* (vagy mint ő mondja: perfectum primum terminatur in *ék* vel *ém*, quod postremum ad sonum *im* proxime accedit, 103).

Szerinte a műveltető, kezdő és gyakorító stb. igeképzők egyezése a legvilágosabban mutatja a két nyelv azonosságát (értsük: rokonságát).³ A mondatban körébe tartozik az a megfigyelése, hogy a jelző nem egyezik a jelzett szóval (89), továbbá, hogy a számnevek mellett mindkét nyelv egyesszámot használ (92).

Az *Elenchusban* (58—78) felsorolt szövegeztetései (Centum quinquaginta vocabulorum Ungaris et Lapponibus communium) körülbelül csak egyharmada helyes.⁴ Ezt főként annak tulajdoníthatjuk, hogy egyeztetéseiben pusztán a hasonló hangzás után indult, anélkül, hogy a hangmegfelelési szabályokat is figyelembe vette volna. Ilyenekre egyáltalán nem is gondolt. Így aztán néha még az is megtörténik, hogy hasonló jelentés alapján egybevet olyan szókat is, melyekben az egyezőnek vélt hangok megfordított sorrendben következnek egymásután, mint pl. a lp. *mieel* ,mens, ingenium' ∞ m. *elme* vagy a lp. *keresz* ,vehiculum' ∞ m. *szekér*.

Az egyes lapp nyelvi adatok hangalaki eltéréseit nem magyarázza, hanem egyszerűen megszünteti azáltal, hogy a lapp alakokat a magyarhoz hasonlóvá formálja, pl. a LEEM szótárában levő *zhioaarve* (o: *tš'ör'vë*) ,szarv' helyett egyszerűen *szörve*, a *zhialbme* (o: *tš'äl'bmi*) ,szem' helyett pedig *szemme* alakot egyeztet a magyar megfelelővel. Ennek az ellenkezőjét is megteszi, vagyis a lapp szók formájára nem létező magyar szókat is csinál, mint *karnyil* ,brachii apertura', *tuttas* ,res nota, vulgata', *rángasz-tom* ,hinc inde traho', *sivolás* ,fletus', *ádaldak* ,donum' s még néhány.

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy SAJNOVICS értekezésében az éles megfigyelések mellett kisebb-nagyobb hibák, sőt tetemes gyarlóságok is vannak. Azt azonban ismételtelen kiemeljük, hogy SAJNOVICS korához képest eléggé tisztában volt az összehasonlító nyelvész feladatával, s a Demonstratiójában kifejtett helyes nyelvtudományi elvekkkel a magyar és finnugor összehasonlító nyelvtudomány alapjait rakta le, s ily módon ennek a tudománynak első úttörője volt. E tekintetben teljesen rászolgált az utókor elismerésére, melyre értekezésének végén maga is céloz, midőn ezt mondja: „ut hac in re novae Inventionis laudem mihi arrogare non possim, licet forte possem certitudinis, atque Demonstrationis“ (111).

¹ Teljes címe: JOANNIS SAJNOVICS S. J. Ungari Tordasiensis e comitatu Alba-Regalensi, Regiae Scientiarum Societatis Hafniensis, et Nidrosiensis

socii Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiae Scientiarum Societati Danicae praelecta Hafniae mense Januario anno MDCCLXX. Hafniae, Typis Orphonotrophii Regii, excudit GERHARD GIESE SALICATH. Még ugyanabban az évben megjelent ennek bővített kiadása: „Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Societatis Jesu“. Az értekezés dán nyelven is megjelent M. R. FLEISCHER fordításában a koppenhágai tudós társaság „Skrifter“ című gyűjteményében, X, 653—732. Vö. SETÄLÄ: Lisiä, 107. —² A lapszámok a nagyszombati kiadásra vonatkoznak. —³ Denique quod concernit verba *meditativa*, *inchoativa*, *diminutiva* etc. ita in his Lapponibus cum Ungaris convenit, ut inde vel maxime utriusque Gentis Idem esse Idioma luculentissime demonstrétur. Vagy: Haec inter autem videbit protinus Ungarus verba Lapponica *Meditativa* esse vere Ungarica. *Inchoativa* ibidem Ungarica, *Frequentativa*, prorsus ut Ungaris in usu sunt.“ (107.) —⁴ Ebben a jegyzékben a származékok levonásával tkp. csak 114 tőszó van, s tévedésből még olyan szók is belekerültek, melyek mindkét nyelvben jövevényszók, mint *széna*, *utca*, *lakat*, *rokka*, *zsák*. Érdekes, hogy az *utca* szóra vonatkozólag külön is megjegyzi, hogy ez nem a szláv *ulicaból* való, hanem az *út*, *via* szó származéka.

9. SAJNOVICS munkája csakhamar „európai hírre kapott“, a külföldi tudósok nagy elismeréssel fogadták, csak nálunk nem talált megérdemlett méltánylásra, sőt erős támadásoknak volt kitéve. Nemzeti elfogultságból visszautasították „a szegényes északi atyafiságot“, SAJNOVICST újshágházzással vádolták s ráfogták, hogy „hazudott, a semmi után indult“. Így aztán nem csoda, ha elkedvetlenedett és letette a tollat örökre.

Történetíróink közül csak az egy PRAY használta föl kutatásaiban SAJNOVICS eredményeit. Ez a kiváló tudósnk a magyar nyelv északi rokonságáról említést tesz már az 1761-ben kiadott Annales Veteres Hvnorum, Avarvm et Hvngarorvm (Vindobonae, 1761) c. munkájában. Ebben ugyanis idézi ECCARD véleményét a magyar- finn rokonságról, de nem bizik sem az ő, sem FOGEL MÁRTON észrevételeiben, mert hiszen egyik sem ismeri a nyelveket, melyekről szólnak. Így aztán az egész finn-magyar rokonságot bizonyos kételkedéssel fogadja s inkább csatlakozik STILTING ítéletéhez, ki a Vita St. Stephani regis Hungariae c. művében így nyilatkozik róla: „Qua hic disputat Eccardus de harmonia communi inter lingvam Hungaricam et Finnicam, periti utriusque linguae forsán non approbant, nec communem illam harmoniam invenient. Ego certe conferendo orationem Dominicam in utraque lingua, nullam inveni similitudinem“ (320).

Egy évtized mulva azonban főként SAJNOVICS művének hatása alatt minden kétsége eloszlott, s megváltozott nézeteit sietett közzétenni Dissertationes historico-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum (Vindobonae, 1775) címen. Ennek mindjárt a legelején (1—2) azt mondja, hogy jóllehet a finn-magyar rokonságról már régebben is volt valami sejtelve, kellő bizonyítékok híján nem mert se ellene, se mellette állást foglalni. SAJNOVICS Demonstratiója azonban a lapp-magyar nyelvrokonságot oly meggyőző okokkal bizonyította be, hogy véleménye szerint nem lesz senki sem, aki tagadni merné, hogy a lappok a magyarokkal egyeredetű nép voltak, föltéve, hogy értelmes és az északi történetekben nem teljesen járatlan („Ac quamquam dudum mihi de Hungarorum cum Finnis cognatione quiddam suboluerat, tamen quibus in hoc argumenti

genere opus est, auctoramentis destitutus, nihil in utramvis partem, quod satis exploratum esset, ausus sum litteris complecti . . . Sajnovicsii nostri, quam Hafniae primum vulgavit, postea Tirnaviae secundis curis auctam ediderat, Demonstratio linguae Lapponicae cum Hungarica congruentiam ita firmis rationum momentis evincit, ut neminem, qui modo cordatus sit, et in rebus septemtrionis non prorsus hospes, futurum rear, qui Lappones unam cum Hungaris origine gentem fuisse, negare ausit.“)

Nézete szerint a finneket, hunok, avarok és a magyarok egyeredetű nép (eadem ortu gens et populus'), azonban később, mint rendesen történni szokott, ágakra oszolva más-más néven nyelvjárásaikra nézve is elkülönültek egymástól. Itt megjegyezzük, hogy a 'finn' néven az összes finnugor népeket érti, el is sorolja valamennyit, még a csuvasokat is ideszámítja, kiknek nyelvéről munkájának egy másik helyén azt mondja, hogy az egy forrásból ered a magyarral és a finnel, de már majdnem teljesen eltatárosodott (27).

PRAY e művében pontosan ismerteti az egyes finnugor népek ethnologiai viszonyait és a nyelvrokonság igazolására közli a SAJNOVICS művében megjelölt forrásmunkák (IHRE, RUDBECK, STRAHLENBERG és FISCHER) szóegyeztetéseit. Ezeken kívül HAIGOLDUS Supplementa ad novam Russiam c. munkájában talált észti és liv szavakat is egybevetette a magyarral.

A finnugor nyelvek mellett szerinte a török nyelvek is beletartozhatnak a magyar nyelv rokonsági körébe. A török nyelvekkel való rokonságról PRAY előtt már TOPPELTINUS és KOLLÁR ÁDÁM FERENC (1718—1783) is megemlékeznek. Ezekre hivatkozik is. Az utóbbi OLÁH MIKLÓS Hungaria c. munkájának 1763-iki bécsi kiadásában a 19. fejezethez a következő érdekes megjegyzést fűzi: „Enimvero idioma Hungarorum, ut ab omnibus Europae reliquis diversum est, ita cum linguis Orientis affinitatem maximam habet, cum Turcica vero in primis; si ingenium utriusque linguae et structuram orationis spectes; nam etymologia, sive ratione originis vocabulorum mirum quantum mutuo dissident; demptis vocibus perpauca, quarum communem usum vicinia illis fecisse videtur“ (91). Vagyis röviden: a sok alaktani és mondattani egyezés mellett a szóegyezések csekély száma nagyon föltűnő.¹ Ezt a rokonságot PRAY szóegyezésekkel is bizonyítja (106), majd azt mondja róla, miért ne lehetne a török népeket is épp úgy rokonoknak tekintenünk, mint a finn népeket, ha a két (értsd: magyar és a török) nyelv szerkezete megegyezik, s a primitív szókincsben is ugyanazt a viszonyt látjuk.²

Nála találjuk az első magyar-csuvas és magyar-mongol szóegyeztetéseket is. Itt meg kell jegyeznünk, hogy PRAY a csuvaszt eltatárosodott finnugor eredetű nyelvnek tartja.³ Magyar-mongol egybevetéseihez a nyelvi adatokat „ex Ms. HUSZTI et variorum Itinerariis“ vette. (Helyes szóegyeztetéseit l. GOMBOCZ, BFL. 12.)

¹ Vö. GOMBOCZ: Bulgarisch-türkische Lehnwörter, 6. — ² Quod si autem Eruditis argumento est, ut ob Finorum, aliarumque huius corporis gentium

vocabularia, quae supra a nobis depromta sunt, populos Finnici generis Hungaris cognatos existiment, cur eandem ob causam Turci Hungaris olim cognati fuisse dici non possint, vix quidem intelligo, praesertim quod utriusque linguae ingenium et structura congruunt, tum eadem propemodum utrobique primitivorum et nomenclaturae ratio, is denique nexus historicus sit, ut utrosque eandem ortu fuisse gentem vero quam proximum videatur (108). — ³ A csuvas nyelvről így nyilatkozik: „Proinde lingua, etsi in fonte eadem sit cum Hungarica et Finnica, tamen magnopere iam corrupta, et quae ab ortu vehementer defluerit, utuntur (t. i. a csuvasok), ut pene videri possit in Tataricam degenerasse“ (27).

10. Nyelvészeti irodalmunkban SAJNOVICS munkájának a XVIII. század végéig semmi hatását sem észlelhetjük. Úgy látszik, tudomást sem vesznek róla, vagy legalább is nem foglalkoznak vele. Nyelvészeink inkább KALMÁRT (1726—XVIII. sz. v.) követik, aki a magyar nyelv rokonságát jóformán az összes keleti nyelvekre kiterjeszti, végül is *incomparabile idiomána* k. mondja. Ezt persze úgy érti, hogy fölötte áll minden más nyelvnek.

Prodromusában¹ ugyanis, mely a Demonstratióval egyidőben (1770) jelent meg, a magyar nyelvhasználat körébe vonja a héberen kívül a leg-heterogénebb keleti nyelveket (arab, szír, köpt, örmény és perzsa), leggyakrabban pedig „lingua asiatica“ vagy „lingua scythica“ néven a törököt. Sőt két helyen még a finn-magyar egyezésre is rámutat: „Finnicus *pe, pö* (o: *pää*) idem cum nostro *fö* caput (18)“; s a m. *-at, -et, -üt, -t, -tat, -tet* végű igékről ezt mondja: „Forma haec cum Othomannicis atque Finnis communis est, at nobis simplex activa aliquando“ (123).

Nyelvünk alaktani elemeit hol az egyik, hol a másik keleti nyelvvel veti egybe, pl. a határozott névelőt a héberből származtatja, úgyszintén a középfok jelét is, de már a *-k* többes képzőt az örménnyel veti egybe. Az *-ás, -és* főnévképzőnk szerinte azonös a perzsa és török *-s* nomen verbale képzővel, az *-ály* képzőt az arab *hál* „status“ szóval magyarázza és így tovább.

Ezt a különös munkát, mint már GOMBOCZ is megjegyezte,² mégsem tekinthetjük tudományos szempontból teljesen értéktelennek, mert benne nyelvünk hangtani és alaktani sajátosságaira vonatkozólag sok finom megfigyelést találunk. Mi még hozzátehetjük, hogy első kísérlet az összehasonlító hangtan terén. Szinte sajnálhatjuk, hogy KALMÁR a nyelvhasználatát nem a megfelelő finnugor nyelvekre alkalmazta.

¹ Prodromus idiomatis Scythico-Mogorico-Chvno-(sev Hunno-)Avarici. Sive, Apparatus criticus ad linguam Hvngaricam . . . Posenii. Svmpitib. JOANNIS MICHAELIS LANDERER, 1770. — ² BTL. 9.

11. Míg nálunk a XVIII. század utolsó negyedében a finnugor nyelvhasználat terén SAJNOVICS után teljes pangás állott be, addig a külföldön jelentős munkálatok jelentek meg a finnugor nyelvek hiányos ismeretének kibővítésére. 1771-ben kiadta SCHLÖZER Allgemeine Nordische Geschichte c. művét, melyben már egész pontosan meg van állapítva a magyar nyelv

rokonsági köre, először vannak itt helyesen felsorolva a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó népek, ú. m. a lappok, a finnek (karjalaiak, inkeriek), az észtek, a lívek, a zürjének, a permiek, a vogulok, a votjákok, a cseremiszek, a mordvinok, a kondai osztjákok és a magyarok. Hasonló kísérleteket láttunk már STRAHLENBERGNél és FISCHERNél. Sajátságos azonban, hogy mindketten kihagyták a lappokat (ezeknek nyelvét finn dialektusnak tartották) s helyettük STRAHLENBERG helytelenül fölvette a barabai népeket, FISCHER pedig a csuvasokat. SCHLÖZER mondta ki először határozottan, hogy a csuvas nyelv török nyelv.

A FISCHERTől kimondott igazságot, hogy a finnugor nyelvek közül a vogul és az osztják mutat legtöbb egyezést a magyarral, egy nagyobb vogul-osztják szójegyzék közlésével is megerősíti (308—325). Ez a két szójegyzék FISCHER szibériai szótárából való.

Egyébként is gyarapodott a finnugor nyelvekre vonatkozó anyag. PALLAS SIMON PÉTER (1741—1811) orosz természettudós 1768—1774-ben utazott Oroszország ázsiai részeiben és a *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs* (1771—1776) c. munkájában közöl egy osztják, vogul és mordvin szójegyzéket is (III. r. 57—58). Ugyancsak PALLAS szerkesztette a KATALIN cárnő-féle nagy összehasonlító szótár első részét, mely „*Vocabularia linguarum totius orbis comparativa Augustissimae cura collecta*” címen jelent meg 1786-ban. Ez a munka a maga idejében a finnugor nyelvek szókészletének fontos forrásául szolgált.

Értekes nyelvészeti adalékokat nyújtottak még az 1775-ben megjelent cseremiszi és votják nyelvtanok (ismeretlen orosz szerzőktől) és HUPELnek 1780-ban kiadott észti nyelvtana és szótára.

12. Az itt felsorolt művekben elég tekintélyes anyag volt már fölhalmozva a finnugor nyelvek köréből, úgyhogy már szinte elérkezettnek látszott az idő rokonsági viszonyaik pontosabb átvizsgálására. Ettől azonban nálunk meglehetősen idegenkedtek. Mint láttuk, PRAY már elismerte a finnugor rokonságot is, de mégsem mendott le a hún elméletről, hiába erősítette SCHLÖZER, hogy a hún-magyar rokonság egyelőre bebizonyíthatatlan, mert a hún nyelvnek nem maradt legcsekélyebb emléke sem. A finnugor rokonságtól való idegenkedést nem csekély mértékben fokozta az a körülmény, hogy ellenségeink nem átallozták még ebből is fegyvert kovácsolni ellenünk. 1792-ben egy dühös magyarfaló rőpirat jelent meg Lipcsében és Frankfurtban „*Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte*” stb. címen, melynek névtelen szerzője egyéb piszkolódásai között maró gúnnyal így nyilatkozik rólunk: „A magyarok nagyra vannak az ő keleti származásukkal, pedig csak a minap bizonyították rájuk, hogy hazájuk tulajdonképpen a Jeges-tenger vidéke, édestestvéreik a lappok, a vad szibériai népek”. Így aztán nem csoda, ha a válaszirat¹ névtelen szerzője hazafiassz buzgalmában nekitámad még SAJNOVICSNAK is: szóegyeztetéseit egyenként

vizsgálat alá veszi és sokszor helyes kritikával bírálja, azonban elfogultságában még a legkétségtelenebb szövegezéseket sem fogadja el. Nem tekint a nyelvtani egyezésekre sem és a magyart testvértelen, magában álló nyelvnek állítja.

E két röpirat ellenkező végletei között elismerésre méltó tárgyilagossággal kel SAJNOVICS védelmére HAGER egy nagyobb értekezésével,² melyben a hún-magyar rokonságot elveti és a magyarokat Lapponiából származtatja s régi finn törzsű népnek mondja, kik azonban nyelvükre nézve közelebbi rokonságban voltak a vogulokkal és az osztjákokkal, mint a lappokkal. Az eredeti magyar nyelv egy szegény halász-vadász nép nyelve volt, melynek szókinése azonban a későbbi érintkezések folyamán, különféle műveltségi hatások következtében folyton gyarapodott. A nyelvünkben levő török elemeket is egész határozottan ilyen érintkezés hatásától magyarázza.

² Babuk oder der Volks-Verleumder in den angeblichen Grossen Wahrheiten und Beweisen in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Pressburg, 1792. — ² Neue Beweise der Verwandtschaft der Ungarn mit den Lappländern. Wider neue Angriffe der SAJNOVITSISCHEN Abhandlung zusammentragen von J. HAGER. Wien, 1794.

13. A külföldön már-már általánosan elismert finn-lapp-magyar rokonság ellen nagy tudományos készséggel szállt síkra BEREGSZÁSZI NAGY PÁL (1750—1828) az erlangeni egyetemen 1795 aug. 19-én tartott fölolvasásával, melyben nyelvünknek a keleti nyelvekkel, főként pedig a törökkel való közeli rokonságát bizonyította. Ezzel az volt a célja, hogy HAGERt és a vele egy véleményen levő külföldi tudósokat a magyar nyelv eredetének kérdésében szerinte helyesebb fölfogásra bírja. BEREGSZÁSZI már előbb is foglalkozott ilyenmő munkálatokkal, a perzsa és a magyar, majd a török és a magyar nyelv párhuzamáról adta ki legelső nyelvészeti munkáit.¹ Ebben az értekezésében még tovább ment: a magyar nyelv rokonságát kiterjeszti jóformán az összes ázsiai nyelvekre s azt állítja, hogy „azokkal többé-kevésbé rokon“. Hiába figyelmezteti őt MURR egyik hozzá intézett levelében, hogy a magyar nyelv a finn nyelvtörzsnek egyik ága, s hogy a lapp-magyar nyelvrokonságot világosan bebizonyította SAJNOVICS és a minapában HAGER. „Az ilyen munkákat, úgymond, legalább is el kellett volna olvasnod, mielőtt a héber, szír, arab rokonságra gondolnál. A török nyelvről szó sem lehet.“ [„Linguam Hungaricam ramum esse insignis trunci Finnici, extra dubium positum est, et doleo te id nescire. Adfinitatem cum Lapporum dialecto Finnica evidenter monstravit P. Sajnovits, et nuperrime Hager (Neue Beweise d. Verwandtsch. etc.). Talia legere debuisses ante quam vel gry, saltem de Hebraica, Syr, Arabica! adfinitate cogitares. Nec ullus de lingua Turcica sermo esse potest“]. Hiába írja neki SCHLÖZNER is: „Türkisch, Persisch und Ungrisch sind verschieden an sich, wie Deutsch, Slavisch, und Hebräisch: deswegen können doch im Ungrischen ein halbes Schock Worte vorkommen, die auch im Türkischen und Persischen sind... Auch mit dem Hebräischen, Arabischen, Syrischen etc. hat

das Ungrische keine Aehnlichkeit, als dasz alle diese Sprachen Suffixa haben: hingegen mit dem Finnischen, oder Lappischen ist die Aehnlichkeit der Ungrischen frappant“.

Nem hallgatott rájuk, értekezését Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen címen már a következő (1796) évben kiadta Lipszében.

Ez a munka módszertani tekintetben teljesen el van hibázva. BEREGSZÁSZI ugyanis nyelvünk egyes alaktani és mondattani sajátságait, úgyszintén a szókincsünket is a különféle keleti nyelvekkel vetette egybe, még pedig olyformán, hogy fölhozza a magyarral egyezőnek látszó nyelvi sajátságokat és végső eredményképen kimondja, hogy a magyar nyelv ázsiai eredetű, még pedig Ázsiának melegebb részéből származik, nem lapp földről, mint HAGER állítja; ezért aztán alaktani szerkezetére nézve az ú. n. sémi nyelvekhez igen hasonló, a törökkel pedig közeli rokonságban van (186). Azok a hasonlóságok azonban, amelyekre rámutatott a legkülönbözőbb keleti nyelvekben, még korántsem bizonyítják a „rokonságot“. Az alaktani egyeztetésekben nem áll magasabb színvonalon KALMÁRNÁL. Szóhasonlításai már inkább rászolgálnak érdeklődésünkre. Nagyobbszámú szóegyeztést mutatott ki nyelvünkben a török-mongol és a mandzsu nyelvekből. Mintha ezzel a tágabbkörű urál-altaji nyelvrokonságot akarná bizonyítani. Egybevetései között GOMBOCZ megállapítása szerint² olyanok is vannak, melyek máig is helyesek (természetesen mint átvételek) és nála fordulnak elő legelőször. FISCHER után BEREGSZÁSZI mutatott ki legtöbb árja egyezést is, sőt a nyelvhasznolást kiterjesztette még egy kaukázusi nyelvre (a grúzra) is. Mint az újabb kutatások igazolják, nyelvünkbe csakugyan innen is kerültek jövevények, tehát BEREGSZÁSZI árja és kaukázusi egybevetései nem minden alap nélkül valók.

Tatár-magyar szóhasonlításai között (135—138) egy csomó helyes finnugor szóegyeztetést is találunk. Erről eddigelé egyáltalán nem emlékeztek meg. Pedig úgy van. BEREGSZÁSZI ugyanis tatár (Tatarisch) gyűjtőnév alatt magyar nyelvhasznolításai körébe az egy lapon kívül bevonta az összes finnugor és szamojéd nyelveket is. A tatár szók között mintegy 30 finnugor és szamojéd szót állít a magyarral párhuzamba. Ezek a szóegyeztetések, 2—3 kivételével, a legszigorúbb kritikát is kiállják. Összehasonlító szójegyzékében elődeihez viszonyítva kb. 14 teljesen új, helyes magyar-finnugor szóegyeztetést találunk, tehát jóval többet, mint a török, mongol és mandzsu egybevetései között (l. ez utóbbiakat GOMBOCZ, BTL. 14—15). A finnugor és a szamojéd nyelvi adatokat, mint a jegyzetben meg is említi, a KATALIN cárnő-féle nagy összehasonlító szótárból (Vocabularia linguarum totius orbis comparativa. Petropoli, 1786) vette. Érdekes, hogy a m. *víz* és *név* fgr. megfelelői mellett rámutat az indogermán egyezésekre is (139—141).³

Mint az eddgiekből is megállapítható, BEREGSZÁSZI nyelvünk külső érintkezéseinek megvilágításához nem kis mértékben járult hozzá, mert

hiszen különféle forrásokból származó jövevényszavaink eredetét csakis így hasonlítás útján lehet kideríteni. Legnagyobb tévedése az volt, hogy a címben hirdetett „hasonlóság“ helyett sokszor helytelenül „rokonságot“ mond. Ezt helyesen csak a fgr. nyelvekre alkalmazhatta volna, azonban az idevonatkozó előmunkákat csak hiányosan ismerte, őszinte vallomása szerint (169) még SAJNOVICS Demonstratióját sem olvasta, tehát ebben a kérdésben nem is nyilatkozhatott. Pedig már ekkor hazánkban is kezdtek érdeklődni a finn-magyar rokonság iránt. Az érdeklődés fölkeléséhez hozzájárult DOBROWSKY JÓZSEF (1752—1829) szláv filologus is, aki visszatérvén az északi (ú. m. svéd, finn és orosz) országokban tett utazásából, egy levelében, melyet valamelyik magyar tudóshoz intézett, megemlékezik a finn-magyar rokonságról s egyúttal fölhívja a figyelmet arra, hogy jó volna, ha magyar ember is érdeklődne a dolog iránt. Az illető pedig bővebb tudósítás s útmutatás szerzése végett PORTHAN⁴ áboi egyetemi tanárhoz utasítja.

DOBROWSKY levele megjelent 1794-ben a bécsi Hírmondóban. VERSEGHY ezt olvasva, azonnal levelet írt PORTHANNAK (1794 május 13-án). Azt ajánlja neki, hogy együtt fogjanak egy nagy nyelvhasználati szótár megírásához, oly módon, hogy ő összeszedi a magyar tőszókat s megküldi PORTHANNAK, viszont PORTHAN neki küldje meg a finn tőszókat. Azonkívül küldjenek egymásnak kölcsönös értesítést az illető nyelvek fősajátságairól s így megismerhetnék a hasonlításokat. „Rem totam paucis epistolis absolvi esse puto.“ Mindjárt egy rövid hangtant is mellékel leveléhez, továbbá egy kis szójegyzéket is: „Elenchus Radicum Hungaricarum. Incipientes per vocalem a brevem“ címen.⁵ Nem tudjuk, hogy PORTHAN válaszolt-e erre a levélre, de minthogy VERSEGHY nemsokára azután (1794 dec. 11-én) fogságba került, a dolog teljesen abbamaradt.

PORTHAN már előbb is érdeklődött a magyar rokonság iránt. SAJNOVICS könyvét is bőven ismertette egy finnországi svéd folyóiratban (Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo).

1779 nyarán megfordult Göttingában is. Itt megismerkedett SCHLÖTZERREL, ugyancsak itt találkozott magyar tanulókkal is. Az egyik magyar, akivel PORTHAN Göttingában megismerkedett, PERLAKI DÁVID ev. lelkész volt, ez egy kis nyelvtani vázlatot is készített számára a magyar nyelv rendszerének főbb vonásairól.⁶ PORTHAN magyar-finn egybevetéseit JUSLENIUS finn szótárába (Tentamen Lexici Fennici. Stockholmiae, 1745) jegyezte be. Ez a szótár a helsingfors-i egyetemi könyvtárban van. Egybevetései közül 67 olyan, mely BUDENZ szótárában is található.

Ugyancsak az egyetemi könyvtárban talált még SETÄLÄ egy kis kéziratí füzetet, mely PORTHAN észrevételeit tartalmazza FARKAS Ungarische Grammatik. Wien, 1771, 1779 és 1790 c. munkájához.⁷

¹ Parallelon inter linguam Persicam et Magyaricam ductum. Erlangen, 1794. Comparatio linguae Turcicae cum Hungarica. Erlangen, 1794. Vö. IMRE S., BEREGSZÁSZI NAGY PÁL élete. Bpest, 1880. — ² BTL. 14—15. — ³ L.

PÁPAY, MNy. XVII, 86—90. — * PORTHAN HENRIK GABRIEL (1739—1804), a finn filológia megalapítója. Műveit „Opera Selecta” címen a Finn Irodalmi Társaság adta ki (1859—74) 5 kötetben. — ^b SETÄLÄ, Lisiä stb. 140—154. — ^c Uo. 138—140. — ^d Uo. 127—128.

14. A XVIII. század végén nyelvtudományunk szempontjából igen nevezetes munka hagyta el a sajtót Göttingában. GYARMATHI SÁMUEL Affinitasa¹ volt ez. GYARMATHI mint gr. BETHLEN ELEK barátja és mentora került Göttingába 1795-ben. Ez a göttingai tartózkodása érdekes változást idézett elő tudományos munkálkodásában. 1794-ben megjelent Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester-ében, melyet az erdélyországi rendek költségén adott ki Kolozsvárott, még azt hirdette, hogy „a magyar nyelv n a p-keleti nyelv, különbözik az európaiaktól és sokban megegyezik a zsidó, khaldeai, samariai, syriai, coptica, szerecsen és arabiai nyelvekkel”; az 1799-ben kiadott Affinitasában pedig már azt akarja megmutatni, hogy mennyi és milyen rokonság van a magyar és a finn eredetű nyelvek között.

Érdekes megtudnunk, hogy miképpen ment végbe ez a nagy változás GYARMATHI lelkében. Midőn a göttingai tudósokkal, köztük SCHLÖZER-rel, ezzel a kiváló historikussal, megismerkedett, e tudós körben gyakran fölvetették előtte a magyar nyelv eredetének problémáját. SCHLÖZER ugyanis, mint tudjuk, már Allgemeine Nordische Geschichte c. művében (Halle, 1771) egész határozottan a finnugor eredet mellett foglalt állást,² ilyen értelemben nyilatkozott GYARMATHI előtt is. Ily körülmények között GYARMATHI hamarosan hozzáfogott a kérdés tanulmányozásához. Talán kezdetben az volt a szándéka, hogy SCHLÖZER véleményét megcáfolja, de csakhamar lemondott e tervéről, midőn egybevetette a magyar nyelvet a finn, lapp és észti nyelvvél. Már ekkor világosan állott előtte, hogy a magyar és a finn nyelv közeli rokon. Kéziratát átadta SCHLÖZERnek, aki most már még inkább buzdította őt a további kutatásokra, ellátta a szükséges segédkönyvekkel, tanácsaival is támogatta. GYARMATHI SCHLÖZER útmutatása alapján megy a finnségen túl és kezdi vizsgálni a votják, cseremis, mordvin, zürjén és a vogul szókat is. Így veszi észre, hogy „fölötte nagy figyelmet érdemelnek ez utóbbiak, mert hangzásra nézve mind valamennyi között ezek közelednek leginkább a magyarhoz (Magnam imprimis v o g u l i c a vocabula merentur attentionem . . . quia haec sono Hungarico omnium proxime accedunt, 189).

A nyelvrokonságot inkább a grammatikai alakok egyezésében keresi, mint az egyes szók hasonlóságában, sőt a szók egyezését jóformán a legutolsó ismertető jelnek tartja a nyelvrokonság megállapítására.

GYARMATHI sokkal szélesebb alapon foglalkozott a magyar nyelv rokonságának kérdésével, mint SAJNOVICS, mert ez csak a lappal vetette egybe nyelvünket, GYARMATHI pedig az összes finnugor nyelveket bevonta hasonlításai körébe és a nyelvtani egyezéseket is részletesebben tárgyalta, mint SAJNOVICS. Segédkönyve is több volt, mint SAJNOVICSnak, tehát munkája adatokban is gazdagabb.

Az Affinitas első szakaszában (1—121) a lapp és a finn nyelvet állítja párhuzamba a magyarral (a lappot tévesen a finn nyelv egyik nyelvjárásának tartja), s így bizonyítja a rokonságot. A nyelvtani egybevetések közt több olyan alaktani egyezést is megállapít, amit még SAJNOVICs nem vett észre, mint pl. a m. -s melléknévképző, továbbá a -d sorszámnévképző megfelelőit a lappban. A magyar fosztóképzőt is hasonlóknak tartja a lapphoz, továbbá az -alom, -elem képzőnk megfelelőjére is rámutat stb. Mondattani egyeztetéseit a finn és a magyar biblia megfelelő helyeiből meríti, ezekben is több helyes megfigyelése van. Szóegyeztetései (58—92) között aránylag kevés a helyes, mert sokszor pusztán a hasonló hangzás után indulva egyeztet össze nem illő szókat is. Pedig a hangváltozásokról, úgy látszik, elég helyes fogalma van, mert már azt is tudja, hogy a rokonyelvi alakok eltéréseit átmeneti hangalakok teszik érthetővé. Így pl. a lp. *palva* 'nubes' alakból a magyarban szerinte **falva*, **falve*, **felvő* átmeneti alakok útján lett *felhő*, s a finn *kuulen* 'audio'-ból **χulen*, **χulom*, **hulom* alakok útján lett *hallom* (58). Abban azonban téved, hogy mindig a rokonyelvi alakot tartja eredetibbnek.

A jelentésfejlődésről is általában helyes fölfogása van. Észreveszi, hogy a szó alapjelentése sokszor megváltozik, ezt főképen az állat- és növényneveknél tapasztalta. Ez alapon helyesen egyeztetette a f. *vaski* 'réz' szót a magyar *vas*-sal.

A jelentésfejlődés fölvételét azonban a túlzásig viszi, amikor már olyan szókat is egyeztet egymással, melyek csak külső alakjukra nézve hasonlóak, a jelentésük teljesen különböző (voces hungarice sonantes, sed aliter significantes), mint pl. a lp. *adnom* 'kérés' ∞ m. *adnom* (kell); f. *edes* 'előre' ∞ m. *édes*, f. *jó* 'már' ∞ m. *jó* stb. Sőt fölteszi, hogy ezeknek a szóknak valamikor lehetett olyan jelentésük, mint manapság is a magyarban vagy megfordítva (92).

Művének második szakaszában (125—174) az észti nyelvvel foglalkozik. Érdekes, hogy ezt meg külön nyelvnek tartja. A nyelvtani egyezések közt fölhozza a kicsinyítő képző azonosságát. A m. középfok jelének eredeti alakját az észti -mb-ben látja. A számnevek és névmások egyezésén kívül a műveltető képzők azonosságára is rámutat. Még több helyes észrevétele is van. Mondattani megfigyeléseit észti közmondásokból, talányokból s az észti és a magyar biblia egyes helyeinek egybevetéséből meríti.

A harmadik szakaszban a többi finnugor nyelvet már együttesen tárgyalja „Observationes circa septem linguas Fennicae originis uti sunt: lingua Vogulica, Votjakica, Tschuvaschica, Tschermisica, Permica, Sirjenica, Mordwinica” címen. Itt is előbb az alaktani egyezéseket vizsgálja. A votják, cseremisiz, vogul és zürjén számnevek egyezésén kívül észreveszi a személyragok egyezését a cseremisizben (quae similitudinem cum Possessivis hungaricis evidenter produunt). Az igeragozásban rámutat az 1. sz. rag egyezésére, úgyszintén az egyszerű műveltető képzőnk (-t) cseremisiz megfelelőjére (-t, -d alakban); s egy csomó példában utal a votják

és a zürjén *-ni* infinitivus és a magyar *-ni* azonosságára. Fölhossa a kétféle létige (*val-* és *lev-*) párhuzamosságát a votják és a cseremisiz nyelvben is. Több példán bemutatja, hogy a magyarhoz hasonlóan a votják névutók is fölveszik a birtokos személyragokat, ugyanott rámutat az 1. és 2. személyrag azonosságára is. A rokonynyelvi adatokat az 1775-ben megjelent (ismereflen orosz szerzőktől való) cseremisiz és votják nyelvtanokból merítette.

Összehasonlító szójegyzékébe (*Vocabularia septem linguarum*) a finnugor nyelvek közé tévedésből fölveszi a csuvast is, az osztjákat pedig kihagyta, de csakhamar észreveszi, hogy a FISCHER szótárában közölt szamojéd és irtisi osztják szók közül némelyek még jobban megegyeznek a magyarral, mint azok, amelyeket már elébb föl sorolt, ezért aztán külön jegyzékben (214—216) ezeket is egybeveti a magyarral.⁴ Itt mindjárt megjegyzi, hogy ezen nyelvekben a praesens egyesszámi első személyének szintén *-m* ragja van, mint a magyarban. Végül az osztják számneveket is egybeveti a magyar számnevekkel.

Igazán meglepő, hogy míg finn-lapp-magyar szóhasonlításai közül aránylag kevés a helyes, addig a többi finnugor nyelvből jóval több helyes szóegyezést mutatott ki, pedig e nyelvekből amazokhoz mérten aránytalanul kevés forrásmunka állott rendelkezésére (a mordvinból, a vogulból és az osztjából mindössze pár száz szó).

A vogul szók föltünő egyezését a magyarral itt külön is kiemeli. Ilyenformán nyilatkozik az osztjákról is (214). Eddigélé nálunk az a téves hit volt elterjedve, hogy GYARMATHI az osztják híján az egész finnugorságot egybevetette a magyarral.⁵ Ez nem állhat meg, mert az Affinitas 214—216. lapjain kb. 25 helyes magyar-osztják szóegyeztetést találunk.⁶

A tatár nyelvekről meglehetősen zavaros fogalma volt, mint általában az akkori írónak, mert abban az időben még a finnugor nyelvek nagy részét is összefoglaló néven tatárnak nevezték. Így aztán nem esoda, ha tatár-magyar összehasonlító szójegyzékében (Appendix I. continens Vocabularium Tataricum) találunk egy csomó helyes finnugor-magyar szóegyeztetést is. (Ezeknek nagy részét megtaláljuk BEREGSZÁSZMÁL is.)

Ugyanítt közli a magyarban előforduló török elemeket is, ezekből azonban nem következett rokonságra, mint PRAY tette, hanem utalván a grammatika különbözőségére, egész helyesen átvételeknek tartja, mint a szláv és a német jövevényszókat. „Non ergo aliud numerosa in linguam Hungaricam assumta vocabula Tatarica demonstrare videntur, nisi gentem nostram longo satis tempore in eorum vicinitate vixisse, atque per continuum cum iis commercium inevitabili necessitate voces ab iis Tataricas mutuasse, aut illis nostras Hungaricas communicavisse. At idem obtinet de multis Slavicae originis populis, uti sunt: . . . imo et ipsi Valachi, Germanique, a quibus plura vocabula mutuata, hodie civitate Hungarica donavimus. Quis tamen ideo has nationes, una ex stirpe ortas cum Hungarica asseveraret?” (232)

Helyes fölfogására bizonyára hatással volt SCHLÖZER is, aki 1797

nov. 19. levelében azt írja neki: „Am *Jaik* ist ihr Platz (t. i. a magyarok): da konnten sie links mit Persern, und rechts mit Türken Verkehr haben, folglich von beiden einzelne Wörter aufnehmen“ (384).

Művének második függelékében (Appendix II) a KATALIN-féle nagy összehasonlító szótárt ismerteti. Ebből is összeállítja a magyarral egyező szókat. Ezek szerinte háromfélék, ú. m. régi magyar vagy finn (o: finnugor) eredetűek, továbbá török-tatár szók, melyek még a régi érintkezés következtében kerültek nyelvünkbe, és végül szláv eredetűek, melyek szintén igen nagy számmal vannak. Ez utóbbiakkal munkájának utórészében külön is foglalkozik. Azt is észreveszi, hogy a jövevényszók legnagyobb részét a gazdaság és mesterségek köréből valók, s gyakran még szükség nélkül is betolakodtak nyelvünkbe, jóllehet megfelelő értelmű eredeti szavunk is volt velük szemben.

A szláv eredetű jövevényszókról külön is megjegyzi, hogy ezeknek az egyezése szláv megfelelőikkel azonnal szemünkbe ötlük, minthogy nemrég kerültek nyelvünkbe, a finn (o: finnugor) eredetű szók ellenben nem árulják el oly könnyen eredetüket, mert ezek részint megváltozva, lekopva kerülnek ki a romokból, mint a régi pénzek.⁷

E rövid vázlatból is világosan kitűnik, hogy GYARMATHI nyelvészeti munkássága a magyar nyelvnek egész körére kiterjedt. Igyekezett megállapítani a finnugor nyelvekkel való közösséget, rokonságát. Emellett szinte meglepő helyes érzékkel mutat a nyelvünkbe került idegen elemekre, melyek nálunk kultúrhatás útján polgárjogot nyertek. Elődeihez viszonyítva minden hibája és gyarlósága mellett is nagy haladást észlelhetünk GYARMATHI Affinitásában, értékelésénél tekintetbe kell vennünk a hiányos eszközöket, melyekkel dolgozott.

Munkáját még maga sem tartotta tökéletesnek, érezte hiányait, hisz egyik-másik rokon nyelvből alig állott valami használható anyag a rendelkezésére, ezért aztán legfőbb vágya volt, hogy valamikor maga is bejárhassa azokat a területeket, ahol a magyarral rokonyelvű népek laknak, hogy személyesen gyűjthessen megbízható anyagot további kutatásaihoz. Művét I. PÁL orosz cárnak ajánlotta azon reményben, hogy a minden oroszok cárja talán támogatja őt nyelvkatató törekvéseiben.

Érdekes, hogy GYARMATHI is összeköttetésben állt PORTHANNAL. Egy levelét, melyet Göttingából 1798 aug. 26-án írt e kiváló finn tudósnak, SETÄLÄ fedezte föl PORTHAN iratai között a helsingforszi egyetemi könyvtárban.⁸ E levelében GYARMATHI nagy lelkesedéssel nyilatkozik PORTHAN műveiről s megemlíti, hogy azokból sok dolgot lejegyzett, melyek éppen az ő tudományos kutatásai körébe is beletartoznak, olvasás közben azonban többféle kétsége támadt, melyek csak PORTHAN segítségével oszlathatók el. Ezért is óhajt vele közelebbről megismerkedni. Barátsága jeléül megküldi neki egy „töredékes kísérletét“ (tentamen aliquod imperfectum), melyben, mint írja: „affinitatem linguarum Fennicae originis cum materna Hungarica omni qua fieri potuerat attentione evolvere conabar“. Ez a

munka, melyről ilyen szerényen nyilatkozik, WICHMANN megállapítása szerint⁹ az Affinitasnak nem egy vagy több íve vagy esetleg korrektúrája volt, hanem az egész Affinitas. Ez tehát már 1798 nyarán kikerült a sajtó alól.

GYARMATHI említett levelében még arra kéri PORTHANT, hogy a további kutatásokra társuljanak. Ő mindjárt azzal kezdi, hogy mellékelve megküldi neki magyar nyelvtana rövid kivonatát. Ez meg is van PORTHAN iratai között a helsingforsi egyetemi könyvtárban. Hogy PORTHAN válaszolt-e erre a levélre, azt nem tudjuk. GYARMATHI életének utolsó éveiben, 1830-ban bekövetkezett haláláig semmiféle nyelvtudományi munkát nem adott ki.

Az Affinitással azonban SAJNOVICs mellett őt tekinthetjük a finnugor összehasonlító nyelvtudomány megalapítójának. Külföldön „a nyelvteni összehasonlítás apja“ névvel tisztelik,¹⁰ mert megelőzte a dán RASKOT és a német BOPPOT, aki a Conjugationssystem c. munkájával 17 évvel később lett megalapítója a virágzó indogermán összehasonlító nyelvészetnek.

¹ Teljes címe: Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Nec non vocabularia dialectorum Tataricarum et Slavicarum cum Hungarica comparata. Auctore SAMUELE GYARMATHI medicinae doctore et Societatis Scientiarum Gottingensis sodali correspondente nec non Societatis Naturae Curiosorum Jenensis socio. Gottingae. Typis Joann. Christian. Dieterich, 1799. (1798-ban már megjelent.) — ² Ungrisch und Lappisch stelle ich mir daher wie Englisch und Isländisch vor, und mache diesen Schluss: hat die Ungrische Sprache sogar mit ihrer entferntesten Schwester eine so sichtbare Aehnlichkeit, so ist zu vermuthen, dass sie mit ihren näheren Schwestern am Ural und an der Wolga noch näher übereinkomme: Möchte nur einst das Glück einen SAJNOVICs auch in diese Gegenden führen! (307). — ³ Affinitas linguae Hungaricae cum Esthonica grammaticae demonstrata. Fasciculus secundus. — ⁴ Dum investigatione harum septem linguarum occuparer, numerosa offendi in vocabulario 34 gentium vocabula Samojedica, et Ostiakica; quorum nonnulla evidentius multo cum Hungaricis conveniunt, quam ea quae in catalogo jam enumerata praemissa sunt, hinc illa quoque notasse non erat supervacaneum (214). — ⁵ Vö. SZINNYEI, NyH.⁶ 18. — ⁶ Ezek a következők: *tó, veres, hal- (v.), vaj, men-, holnap, tűz, felhő, kő, ón, nő, szem, fül, nyelv, kéz, szív, mell, kés, nyíl, ló, eb, egér, lúd, mony, hal.* — ⁷ „Truncata sunt illa priora (sc. vocabula Finnica), manca, et tanquam nummismata ex antiquissimis rudibus eruta, detrita tantopere, ut difficulter figuram primitus impressam criticus detegere possit“ (289). — ⁸ Lisiä, 155. — ⁹ SÜS. Aik. 23.¹⁰ Ein paar Bemerkungen zu Gyarmathi's „Affinitas“. — ¹⁰ Vö. GABELENTZ nyilatkozatát Liter. Centralblatt 1886, 96 és Die Sprachwissenschaft. Leipzig, 1891, 26; továbbá SANDFELD-JENSEN, Die Sprachwissenschaft 2.

15. GYARMATHI nyelvhasznító munkásságával egyidőben RÉVAI MIKLÓS (1750 v. 1752—1807) is hozzáfogott a magyar nyelv rendszerének kiépítéséhez. Vizsgálódásaiban a rokon nyelveken kívül különös tekintettel volt a régi magyar nyelvemlékekre, sőt helyel-közzel még a nyelvjárásokra is. Az egyes nyelvi jelenségeket többnyire előfordulásuk szerint chronologiai sorrendben tárgyalja, s az így felsorolt nyelvtényeket oksági viszony alapján egymásból származottaknak tünteti föl. Ezzel a szerencsés újításával fölfedezője és első alkalmazója lett nyelvtudományunkban az ú. n. nyelvtörténeti módszernek.¹ Művei, melyekben e módszeret

kifejti, a következők: *Antiquitates literaturae Hungaricae* (1803), a HB. fejtegetését tartalmazza, továbbá az *Elaboratio Grammatica Hungarica*, melynek első kötete 1803-ban jelent meg, a második 1806-ban, a harmadik pedig SIMONYI ZSIGMOND kiadásában 1907-ben látott napvilágot.

RÉVAI SAJNOVICS hatása alatt lett figyelmessé a lapp-magyar rokonságra (vö. 1783. évi értekezését, MNy. IV, 7), később GYARMATHI Affinitasa győzte meg arról, hogy a magyarnak legközelebbi rokonai a finnugor nyelvek (Gr. 51, MD. 45), a régi héber nyelvhasznító törekvésektől azonban nem tudott szabadulni. E tévedésének mentségére fölhozhatjuk, hogy még az ő korában is elterjedt volt az a nézet, hogy a föld valamennyi nyelve egyetlenegy nyelvből származott. RÉVAI is ennek a tanításnak a híve. Szerinte ebből az ősnyelvből több nyelv származott. Egy ilyen származéknyelv a zsidó, s leányai: a káld, a szír, az arab. A magyar nyelv is egy ilyen származéknyelvből eredt, mégpedig a zsidó nyelv anyjának a testvérétől (*Videtur illa mihi nata esse de matre seniore, quam sit Hebraea; de vna certe earum sororum, facie non vna, sed simili tamen, ad quarum numerum et Hebraeae mater referri debet.* Gr. 47, vö. még MD. 35). Ugyanebből a törzsből valók a finnugor népek is (*Iam de Fennicis gentibus illud teneo: eas quidem de eadem, qua nos, esse stirpe prima, in oriente sensim in plures propagines latius diffusa.* Gr. 47). A Magyar Deák-ságban² erről így nyilatkozik: „Mivel a' Lapp, Finn és Észtl nyelvek közelebb-ről atyafiságosak a' miénkkel: vagy on azonoknak, valamint a' miénknek, a' Zsidó, Káldi, Szíri, és 'Arabs nyelvekkel is távolabb való atyafiságok“. (47.)

A finnugor nyelvek mellett a perzsát és a törököt is rokonnak tartja. „A' Persa 's Török nyelvvel is vagy on a' miénknek távolabb való atyafisága. Mind a' kettőben számosak a' velünk közös eredeti jegyes szavak. A' szóhajtogatásban, szószármaztatásban, szókötésben is jeles a' megjegyzés.“ (MD. 37.)

A nyelvrokonság kérdésében, úgy látszik, BEREGSZÁSZI is nagy hatással volt rá, akiről igen elismerően nyilatkozik, mikor azt mondja, hogy a mi nyelvünk magán viseli a régiség kétségtelen jegyét, mert szavai és más hasonlóságok a legtöbb régi nyelvvel közösek. Amely nyelv ilyen régiségekkel dicsekedhetik, úgymond, bizonyára maga is igen régi. Majd hozzát teszi: „multa horum egregie iam sunt probata a BEREGSZÁSZIO, quem honoris caussa iterum nomino“. (Gr. 50.)

De még nagyobb hatással volt RÉVAIRA a svéd RUDBECK OLAF, kinek nyelvhasznító munkásságáról a legnagyobb dicsérettel nyilatkozik, s azt egyenesen követésre méltónak ítéli és SCHLÖZERTEL szemben, aki GYARMATHI-hoz írt levelében RUDBECKET is OTROKÓCSIHOZ hasonló szöfejtő rajongónak tartja, hathatósan megvédelmezi (vö. MD. 50), s annyira nem fél a hiába-való ócsárlásoktól, hogy inkább büszke lenne arra, ha RUDBECK követőjének mondanák őt is, oly nagy és kedves előtte ez a név (*adeo non horreo futile istas voculas, vt glorier potius Rudbeckianus dici. Tam magnum, tam charum mihi est hoc nomen.* Gr. 52).

Meg van győződve róla, hogy RUDBECK kutató módszerével „jutunk a nyelveknek velős esméretőkre, és megállapodó bizonyosságokra. 'S ha tovább megyünk, úgymond, a' több nyelvekben észbevétetett hasonlóságok gyönyörűen mutatják azoknak, közelebb, vagy távolabb való, tsodálatos megegyezéseket, 's felvezetnek az első eredeti egyetlen egy nyelvre“. (MD. 50.)

A magyar nyelv rokonsági viszonyairól tehát röviden az volt a fölfogása, hogy a legközelebbi rokonok a finnugor nyelvek, távolabbiak a perzsa és a török, továbbá a héber és ennek leánynyelvei: a káld, a szír és az arab.

Ezt föltétlenül szükséges tudnunk, hogy megérthessük RÉVAI eljárását az egyes képzők és ragok eredetének kimutatásában. Azt az elvet ugyanis, hogy minden nyelvben, tehát a magyarban is, minden képzés és minden ragozás összetétel útján keletkezett, teljes következetességgel keresztülviszi az Elaboratio Grammaticában.

Az egyszerű képzőkről azt tanítja, hogy ezek az ősnyelvben egytagú szók voltak és csak egyetlenegy jelentést fejeztek ki (unicam tantum significationem exprimentes), s ha magánhangzóval kezdődnek, ezt az összetételben többnyire elvesztik és képzőkké lesznek (fiuntque ex syllabicis asyllabae, Gr. III, 14). Ezt ma úgy mondanók, hogy az összetételben, miután az egyszerű szóval való etimológiai kapcsolatuk megszűnik, elvesztik önállóságukat s formaképző eszközzé lesznek.

Az egyes képzők eredetét kutatva, így jut aztán el az ősnyelvhez közelebb álló távolabbi rokon nyelvekhez is, ahol az illető képző még mint egytagú, önálló jelentésű szó szerepel; pl. a *kér-et*, *ad-at* műveltető igékben az *-et*, *-at* képzőt a *te-sz-en* ige gyökerével azonosítja s hozzáteszi, hogy „ha más nyelvekhez fordulunk, nem fogunk fönnakadni az előrehelyezett magánhangzón, mert a törökben is *it*, *facit*, inf. *it-mek*, *facere*, még inkább elhisszük, ha látjuk, hogy a káldban is *ith*, a szírban pedig *eth* a szenvedő igék képzője, aminthogy nálunk is ugyanez az *-et*, *-at* van a *kér-et-ik*, *ad-at-ik*-féle szenvedő alakokban“. (Gr. III, 12.)

A *magasz-t-al*, *engesz-t-el* igékben az *-al*, *-el* szerinte azonos a lp. *jakk-al-et*, *credere*, *confidere continuo* (*jakk-et*, *credere*) és a f. *hypp-el-en*, *choreas duco* igék képzőivel. Ennek a képzőnek a gyakorító értékét a héber *älal*, vagy az egyszerű *al*, *aliquid saepe conari, iteratis vicibus facere* jelentésű igéből magyarázza (Gr. III, 42).

Amiatt, hogy ilyen messze elkalandozik, vét még a nyelvtörténeti módszer ellen is. A m. *-be* ragot ugyanis a héber *be*, in' jelentésű praepositíóval azonosítja (Gr. III, 273), a *-ben* és *-ből* ragokat pedig a *-be* és az *-n*, *-ül* ragokból összetetteknek magyarázza (Gr. III, 282—283). Megfelelkezik a teljesebb *-belé* és *-bőlől* alakjairól, pedig ezeknek az Antiquitatesben egészen helyes magyarázatát adja, mikor a *bél* főnév származékainak tartja (A. 221, 293).

RÉVAI, mint később BOPP is, igen sok képzőt a létigéből származtat.

Így pl. az *-al, -el* főnévképzőt (*tét-el, vét-el*) a *le-sz-en* ige gyökeréből (Gr. III, 193), az *-ü, -ű* melléknévképzőt (*nagyszájú*) pedig a *va*(gyon) igéből (Gr. III, 251).

E néhány példa egyszersem elég világos képet nyújt RÉVAI nyelvhasználati módszeréről is.

RÉVAI idejében még a hangváltozásokat legtöbbször a szép hangzásra való törekvéssel (euphonia) intézték el. Sokat magyarázott ezzel BOPP is, GRIMM is. RÉVAI-nál még inkább megérthetjük. Minthogy a hangváltozások rendszerességét nem ismerte, természetesen ő is, mint elődei, a szavak egyezését főként a rokon hangzásra alapította. Így tehát azt sem tudhatta, hogy az egyes magyar hangoknak milyen hang felel meg a rokon nyelvekben.

Finnugor nyelvhasználatát az Antiquitates és az Elaboratio Grammatica első két kötete alapján tüzetesen ismertette SZINNYEI JÓZSEF Révai Miklós magyar-ugor nyelvhasználati c. értekezésében (NyK. XV, 248—286).

Az alábbiakban e jeles értekezés felhasználásával azokat a hangtani és alaktani egybevetéseit tárgyaljuk, amelyek nagyjában máig is helyesek, s így nyelvtudományunk további fejlődésére hatással lehetnek. Vázlatunkba fölvevük az Elaboratio Grammatica III. kötetéből merített tanulságokat is.

a) A hangtan köréből fölhozhatjuk a következőket:

1. RÉVAI észrevette, hogy a hangrendi illeszkedés tekintetében a magyar és a finn nyelv hasonló szabályok szerint jár el (Gr. 99).

2. A magyar szókezdő *h* hangról azt tanítja, hogy ez hajdan kétféle volt, t. i. keményebb és lágyabb (densior et lenior), s hogy a keményebb *h* átmenetet képezett a *k*-hoz (A. 75, Gr. 67). Ezt azzal bizonyítja, hogy „a mi szókezdő *h* hangunk a megfelelő finn és lapp szavakban részint *ch*-ra, részint pedig *k*-ra változott. A m. *hal* ∞ finn *chala* (o: *kala*) ‚piscis‘, a m. *három* ∞ lp. *holma* és *kolma* stb.“ (A. 76). GYARMATHI ezt helyesebben fogta föl így: *k* > *ch* > *h* (Affin. 58).

3. Azt is megemlíti (A. 219), hogy a magyar szókezdő *f*-nek a finnben és az észtkben *p* szokott megfelelni. Ezt FISCHER már előbb az összes rokon nyelvekre nézve megállapította.

4. RÉVAI a HB.-beli *vimád* (*imád*) és *vize* (= *ize*) alakokból kiindulva észreveszi, hogy a magyar magánhangzós szókezdettel szemben a rokon nyelvek megfelelő szavaiban néha *v*-t találunk, pl. lp. *vuovd*, *vuovda* ∞ m. *odu*, *odv*, *udu* (mely szerinte a HB. korában valószínűleg *vodu* volt), lp. *wit* ∞ m. *öt*; lp. *vadd-et* ∞ m. *ad* (A. 209).

5. A szóközépi m. *r* ∞ *l* változásról azt mondja, hogy ez előfordul a rokon nyelvekben is egymásnak megfelelő szavakban, pl. m. *három* ∞ f. *kolme*, észtk *kolm* (Gr. 122).

Ennyi az egész, amit RÉVAI a fgr. nyelvek hangtanából tudott, s ez, mint láttuk, ismeretes volt már FISCHER és GYARMATHI előtt is. Ez bizony

igen kevés arra, hogy az összehasonlítás terén biztosan mozoghasson. Minthogy a hangváltozások rendszerességét nem ismerte, természetesen ő is, mint elődei, a szavak egyezését főként a rokon hangzásra alapította. Azt azonban jól tudta, hogy a magyar szavaknak megfelelő rokonnyelvi alakokban nem szabad mindig ugyanazon hangokat keresni. Erre egyébként már SAJNOVICS is rámutatott.

b) A szóképzésre nézve már sokkal több helyes észrevételt találunk RÉVAI műveiben, kivált az *Elaboratio Grammatica* III. kötetében, melyben a „keleti nyelvek“ mellett már mindinkább előtérbe nyomulnak a finnugor egyeztetések, és szinte azt lehet mondani, hogy tüzetesen tárgyalja a lapp, finn és észti szóképzést is, közben több szóegyeztetést is fejteget.

1. Az egyszerű *-m* mozzanatos igeképzőnket (nála: *-am -em : foly-am-ik, fut-am-ik*) összeveti a lp. denominális *-mu* (o: *-mōve*) képzővel, melyben az egyszerű *-m* mozzanatos képző még egy reflexiv *-v* képzővel van megtoldva s *vmivé levést, válást* jelöl, pl. *poras* 'öreg': *poras-mu-am* (o: *porasmōve-*) 'öregszem' (Gr. III, 21). Magát a képzőt pedig a m. *mū' miv* 'opus, ópera, opificium' szóból származtatja.

2. Az egyszerű *-r* (nála: *ar, or, er, ör : tip-or hány-or-og* stb.) gyakorító képzőnket a lp. *-r* igeképzővel veti egybe: *patj-et* 'futni, sietni' a *patj-* gyökérből, „mely, úgymond, a labiális *p*-nek *f*-re változásával meg-egyezik a mi *fut* igénnel: *patj-er-et* 'fugere, effugere' (III, 23).

3. Az egyszerű *-n* mozzanatos képzőt (nála: *-an -en : rett-en, lobb-an, fog-an-ik*) összeveti a lp. és a f. *-n* képzővel, mely melléknévi alapszóból *vmivé válást* jelentő igéket alkot, pl. a lp. *kedse* 'keskeny': *keds-an-et* 'keskenyedik'. A *kedse*-ről megjegyzi, hogy ugyanazon gyökérből való, mint a m. *kesk-eny*. A finnből fölhozza a *vanha* 'vén' alapszóból képzett igét: *vanh-en-én* (így!) 'öregszem', *vanha* = m. *vén* (III, 37).

4. A m. *-t (-et)* műveltető képzőt, mint láttuk, a *te-sz-en* ige vagy a finn *te-en* gyökeréből származtatja.

5. Az *-ít* képzőnél idézi a lp. *akt-et-et* 'egyesíteni, összekötni' jelentésű igét az *akt* tőből, mely egyezik a mi *egy* számnevünkkel (III, 61). Úgyszintén fölhozza a lp. *patt-et-et* 'duzzasztani, dagasztani' jelentésű igét is, s azt mondja, hogy ennek a párja a lp. *patt-an-et* 'duzzadni, dagadni' megfelel a m. *patt-an-ásnak* (pustula, III, 62), ugyanott a lp. *tsabb-et-et* szerinte a m. *szép-ít*, s az észti *ehh-ít-ama* (az *ekt, ekte, ehhe* tőből) a m. *ék-ít-eni* (III, 63). A finn *cuol-et-an* 'ölök' a *cuol-en* 'halok' igéből szerinte ugyanolyan képzés, mint a m. *hal-at-ok*, s az *el-ät-än* 'főntartok, táplálók' az *el-än* 'élek' igéből a m. 'vivere facio', továbbá a *men-et-än* 'küldök' a *men-en* igéből továbbképezve a m. 'ire facio'. „Ezeknek, úgymond, még a tövei is azonosak a mi *hal, él, mèn* töveinkkel.“

Ugyanilyen képzés az észti *ell-at-ama* 'leben lassen' az *ell-ama* 'leben' igéből, mely a mi *él* igénnel közös gyökérből származik (III, 63). Ugyanitt fölhozza az észti *imm-et-ama* 'szoptatni' jelentésű igét az egyszerű *imm-ema*

szopnií igéből, s ezzel egybeveti a. m. *em-ni* és a belőle származott *,em-tet-ni* igenket (III, 63). Más helyen (III, 115) figyelmeztet arra, hogy az *em-ik* és *em-l-ik* igéink régente használatban voltak, ma azonban csak a belőlük származott igenevek vannak használatban, és pedig az első ebben az összetételben fordul elő: *tsets-emő* 'mammam sugens', a másik pedig így: *em-l-ő* 'mamma'.

RÉVAI persze még azt hiszi, hogy az ilyenfajta lapp alakok, mint *nyál-et-et* vagy *pádn-et-et* (melynek alapszavát egész helyesen a m. *fon* igével egyezteteti³⁾ az infinitívus végzetének kivételével ízről-ízre megegyeznek a m. *nyel-et-ni*, *fon-at-ni* igékkel. Az ilyen finn igealakok pedig, mint *cuol-et-an*, *men-et-än* teljesen azonosak a m. *hal-at-om*, *men-et-em-féle* alakokkal (III, 116, 117). Ma már tudjuk, hogy a f. *kuoletta-*, *menettä-féle* műveltető képzésekben a *-tt* eredetileg *kt*-ből származott (vö. SETÄLÄ, ÄH. 208), ez pedig a rokon nyelvek tanúsága szerint azonos a m. *-ít* képzővel, mely a régi nyelvemlékeinkben még *-ht* (o : -*ýt*) > *-jt* alakban fordul elő, mint *tonoýt-* (*tonohtuananac* GyulGl.) > *tanojt* > *tanejt* > *tanét* > *tanít*.

A műveltető képző tárgyalását RÉVAI azzal fejezi be, hogy bőségesen idézte a példákat, mert gyönyörűen és szembetűnően bizonyítják nyelvünk rokonságát, nemcsak az azonos képzőknek azonos használatával, hanem a legtöbb gyökérszónak is csodálatos egyezésével (III, 64).

6. Érdekes, hogy a *hall-ik-féle* szenvedő alakot már ő is összeveti, mint később BUDENZ, a rokon nyelvek *-v* képzős alakjával: „De *kull-et*, *audire*, est etiam sola substantivi verbi accessione iam passivum, *kull-ow-et*, *audiri*: sicut de nostro *hall*, est *hall-ik* sola inflexione passiva“ (III, 147).

Más helyen (III, 133—134) fölhozza, hogy a *tör* cselekvő ige 'frangit', de a *tör-ik* igét már mindenki szenvedőnek veszi = 'frangitur'; hasonlóképen a *szeg* cselekvő, a régi nyelvben előforduló *szeg-ik* már szenvedő jelentésű, úgyszintén az *old-ik* is TELEGDINÉL: *megoldek nyelvének kötele és jól szöll vala* (III, 12): *solutum est ligamen linguae eius et bene loquebatur*. Majd hozzáteszi: „Mit kételkedünk tehát, hogy ugyanilyen módon lett az *et-ik* és *tet-ik* is a cselekvő (o : műveltető) *-et* és *-tet*-ből szenvedővé (III, 134). A lp. *ets-et* 'szeretni' cselekvő igéből *ets-et-ow-et* 'szerettetni', úgyszintén *kull-et* 'hallani': *kull-et-ow-et* 'hallattatni' szenvedő igék is a magyarhoz hasonló alakulatok. Ezek is az egyszerű igékből előbb műveltetőkké lettek, aztán járult hozzájuk a képző (III, 147).

7. RÉVAI fölismerte az észti *-ma*, lapp *-m* és a magy. *-m* nomen verbale (nomen actionis v. acti) képzők azonosságát (Gr. 785), s a képzőt a magyar *mű*, *miv* 'opus opera, opificium' szóból eredezteti. Megemlíti, hogy ugyanez a képzés a törökségben is járatos (III, 196).

8. GYARMATHI nyomán (Affin. 183) mondja, hogy a magyar infinitívus-beli *-ni* megvan a zürjén-votjában is (Gr. 784).

9. A *-ka*, *-ke* kicsinyítő képzőnket az észti *-ke* képzővel azonosítja (III, 223), a *-csa*, *-cse* kicsinyítő képzőt pedig SAJNOVICVS nyomán (Demonstr. 90) a lapp *-ats*, *-ots* képzővel veti egybe (III, 224).

10. A *-talan*, *-telen* fosztó képzőnket a lapp és finn abessivus raggal és fosztó képzővel egyezteteti, s hogy nálunk is hajdan a rövidebb *t-s* alak volt használatban, bizonyítékul fölhozza a *mezt-láb* kifejezést (III, 242).

11. GYARMATHI nyomán (Affin. 1—2) az *-s* melléknévképzőt a lapp, finn és észti *-s* képzővel egyezteteti (III, 250). Ugyancsak GYARMATHI nyomán tanítja a m. és lp. scrszámnévképző (*-d*) azonosságát (Gr. 282), úgyszintén a magyar és észti középfok jelének azonosságát is (Gr. 215). A finn *-t*, észti *-d*, lapp *-ch*, *-h* és a magyar *-k* többesjeleket egyeredetűeknek tartja (Gr. 198), úgyszintén a m. *-i* többesjelet is azonosnak tartotta a finn és lp. *i*-többesjellel (Gr. 200).

c) 1. Az igeidő- és módjelek közül fölismerte RÉVAI a magyar *-é*, *-á* praeteritum jelének egyezését a lapp és a finn praeteritum-jelével (*-i*). A lp. *-i* és a magy. *-é*, *-á* jelek egyezését már SAJNOVICS is sejtette (Demonstr. 103).

2. A magyar föltételes mód *-né*, *-ná* jelét kapcsolatba hozza a finn potentialis-jellel (Gr. 734), az eredetét azonban helytelenül a f. *nojan* (o: *nojaan*) 'nitor, conor' jelentésű igéből származtatja (Gr. 733).

3. Fölismerte RÉVAI a magyar *-j* s a finn és észti *-k*, *-g* fölszólitó módjelek egyezését is (Gr. 711), azonban hibásan az *ej*, *hej* indulatszóból származtatja (Gr. 709).

d) A személyragokat névmási eredetűeknek tartja. A személynévmásokat azonban elsősorban a héber névmásokkal azonosítja. Az észti és a finn ígék egyszámú első személyében a magyar *én* személynévmást vélte fölfödözhetni, mint személyragot: észti *kul-en*, f. *kuul-en* 'audio' szerinte a m. *hall-én* (Gr. 312). Ez persze így nem helyes, mert a finnben és az észti *-n* a személyrag, mely eredetibb **m*-ből való. A többesszámi első személyben pedig szerinte a *mi* névmási alak szolgált ragul (Gr. 345). A tárgyias igeragozás egyszámú 2. személyének a ragját azonosnak tartja a birtokos névragozás személyragjával s a finn és lapp személyragokkal egyezteteti (Gr. 320), a többes számban pedig a *tik*, *tük* névmási alak szolgált ragul (Gr. 343).

e) A névragozásban a *-vá*, *-vé* translativus ragon (melyet a *vá-l-ik* ige gyökeréből származtat), továbbá a *-kor* és *-ért* (ennek alapszava szerinte *ér-ték*) ragokon kívül jóformán az összes magyar névragozatot a héberből vagy az arabból akarja kifejtetni.

Az *-n* locativus ragunkat (nála: *on*, *en*) az arab *an* 'super, ab, de, ex' jelentésű particulával tartja azonosnak, de hozzáteszi, hogy ugyanez megvan a lapp locativusban is, pl. *kabmag-an* 'in calceo' (III, 273).

A magyar *-t* tárgyrag megfelelőinek tartja RÉVAI a finn, észti és lapp partitivusragokat, melyek segédkönyveiben mint accusativusragok vannak fölhozva (Gr. 209). Ez persze nem helyes. Egyébként ezt is a héber *eth* tárgyraggal tartja azonosnak (III, 274).

A *-nál* ragunkat az észti *neal*, *näle* 'seite' szóval vetette egybe (III, 277; vö. GYARMATHI, Affinit. 42: *jubmelen nala* = istennél), ezenfelül

még a héber *múl, mól* raggal is egyezteteti, melynek jelentése ,apud, coram, circa, erga, iuxta'.

A *-nek* ragot is a héber *nakah* ,ante, coram, contra' jelentésű prae-positióval azonosítja, majd hozzáteszi, hogy használják ezt a viszonyító szócskát a lappok is *neiga* és *njek* (ə: nãⁱka) alakban ,erga ad' jelentéssel (III, 278—279).

f) A névutók személyragozásáról szóló részben helyesen állapítja meg, hogy a finn népek névutói, melyek éppúgy főnevekből származnak, mint a mieink, ugyanazon törvény szerint veszik föl a személyragokat. Példákat erre csak a lappból hoz föl, ú. m. *kaskai* ,közé', *kaskan* ,között (tkp. közön)', *kaskast* ,közül': *kaskai-m* ,közém', *kaskai-d* ,közéd', *kaskai-me* v. *kaskai-mek* ,közénk', *kaskai-de* v. *kaskai-dek* ,közétek' stb., *mangai* ,mögé', *mangen* ,mögött (tkp. mögön)', *mangest* ,mögül': *mangai-m* ,mögém', *mangai-d* ,mögéd', *mangai-me* v. *mangai-mek* ,mögénk', *mangai-de* v. *mangai-dek* ,mögétek'.

Ezeket a névutókat a mieinkkel teljesen azonosoknak tartja (III, 335). Ugyanitt találjuk a lp. *neiga* ,erga' jelentésű viszonyító személyragos alakjait is, mint *neigam*, *neigad*, *neigame* v. *neigamek* stb. = *nekem*, *neked*, *nekünk* stb.

Ennyi az, amit Révai finnugor egyeztetéseiről szükségesnek tartotunk elmondani. Nyelvhasznító munkásságát többnyire Gyarmathiéval összevetve szokták tárgyalni, s ilyenkor aztán rendesen Gyarmathi a vesztes, aki mélyen alatta áll Révainak. Ez nem felel meg teljesen az igazságnak. Azt el kell ismernünk, hogy Gyarmathi a hangmegfelelések ismerete nélkül pusztán a hasonló hangzás alapján sok olyan egyeztetést állított föl, melyekről ma az első tekintetre megállapíthatjuk, hogy helytelenek. De hát hasonló tévedéseket, ha nem is olyan nagy mértékben, Révainál is találunk. Mindkettőnek mentségére szolgálhat az előmunkálatok hiánya s koruk nyelvészeti ismereteinek gyarlósága. Munkácsi Bernátot ez a gondolat vezette, midőn Szinyei értekezésével kapcsolatban kimutatta, hogy Révai a finnugor összehasonlítás terén csak igen kevés helyes eszmét mondott, melyet előzőiben s különösen Gyarmathiban meg ne találánánk (Nyr. X, 443).

Ma már ez az állítás is túlzott, mert hiszen az *Elaboratio Grammatica* III. kötetében, mint láttuk, sok új dolgot is mondott, s ha nyelvtanának ez a része annakidején megjelenhetett volna, összehasonlító nyelvtudományunk fejlődését is meggyorsította volna. Révai egyébként Sajnovics és Gyarmathi egyeztetéseiből is éles szemmel ki tudta választani a helyeseket, s legtöbbször nem elégedett meg azzal, hogy a megfelelő alakokat egyszerűen egymás mellé állította, hanem igyekezett az egybevetéseket módszeres fejtegetéseivel is megerősíteni, e tekintetben határozottan felletett áll Gyarmathinak is, Sajnovicsnak is.

Révainak a legtöbb tévedése abból származott, hogy a nyelvek egységes eredetét vallotta, s ily módon megengedett dolognak tartotta,

hogy a magyar nyelv egy-egy képzőjét vagy ragját a legheterogénebb nyelvekből származtassa. Az volt a legnagyobb hibája, amivel leginkább büszkélkedett, hogy t. i. RUDBECKET vallotta mesterének.

¹ MELICH, Révai Miklós nyelvtudománya. Értekezések a nyelv- és szép tudományok köréből, XX. köt., 4. sz. Bpest, 1908 — ² Az eredeti kéziratból kiadta RUBINYI MÓZES (Régi Magyar Könyvtár, 29) Bpest, 1912. — ³ pl. *pâdn-et-et*, nendum curare de *pâdn-et*, nere'; *p* in *f* mutato et neglecto *d*, quod pronunciatu intensiore irrepsit, est et hoc ipsum *fon* nostrum (III, 116).

16. A XVIII. század nyelvészeti munkássága tökéletlen anyaga és fejletlen módszere mellett is véglegesen tisztázta nyelvtudományunknak azt a legfőbb kérdését, hogy a magyar nyelv mely nyelvekhez esatlakozik szorosabban. GYARMATHI munkája után a külföldi tudósok a magyar nyelv finnugor eredetét már nem tartották megoldandó problémának.

A kutatók figyelme most már inkább arra irányul, hogy e nyelvrokonság további szálait is kinyomozza. A kutatást kiterjesztették a finnugorságon túl az urál-altaji nyelvtörzs többi nyelvsaládjaira is.

Hogy e nyelvtörzs egyes nyelvsaládai között rokonsági viszony lehetséges, azt már korábban is sejtették. SCHEFFER már 1763-ban kimondotta, hogy a finnek, lappok és szamojédok egyeredetűek (Lapponia c. munkájában), s mint láttuk, LEIBNIZ, STRAHLENBERG és FISCHER is vallottak hasonló nézeteket.

Hogy az ú. n. keleti altaji nyelvek, ú. m. a török, mongol és a mandzsú-tunguz nyelvsaládok együvé tartoznak, azt REMUSAT ÁBEL 1820-ban kiadott *Recherches sur les langues Tartares* c. művének bevezetésében bizonyítgatta. KLAPROTH is kiemeli, hogy mily szoros egyezést tapasztalt közöttük (Asia Polyglotta². Paris, 1831, 295).

Már régebben azt is sejtették, hogy a finnugor és a török-mongol nyelvek közt is lehet valamelyes rokonsági viszony. Ezt nálunk szóegyezésekkel, mint láttuk, legelőször PRAY igyekezett bebizonyítani.

A külföldi tudósok közül ARNDT már 1818-ban azt állította, hogy a csúd (o: finnugor) nyelvekben sok olyan szó van, melyek a szamojéddal, vagy a mongol vagy tatár nyelvekkel közösek (Über den Ursprung und verschiedenartige Verwandtschaft d. europäischen Sprachen. Frankfurt, 1818, 137).

E kérdés beható vizsgálatát az urál-altaji nyelvek egybevetésével SCHOTT VILMOS, a híres sinológus kezdte meg, aki az 1836-ban megjelent *Versuch über die tatarischen Sprachen* c. művében a törökkel, mongollal és a mandzsúval egybevetőleg tárgyalja a magyar és a finnugor nyelveket. Itt az urál-altaji nyelveknek több közös jelenségét hozza föl, szól az egyes szók és gyökerek egyezéséről (köztük a névmásokról és számnevekről) és egy csomó hasonló hangzású grammatikai végzetre is figyelmessé tesz bennünket. Későbbi értekezéseinek egész sorával (Über das altaische oder finnisch-tatarische Sprachengeschlecht. Berlin, 1849. — Das Zahlwort in der tschudischen Sprachenklasse, wie auch im Türkischen,

Tungusischen u. Mongolischen. Berlin, 1853. — Altaische Studien oder Untersuchungen auf dem Gebiete der Altai-Sprachen [később: der tatarischen (turánischen) Sprachen]; Berlin, 1860—70.) ezeket az egyezéseket számos példával igyekezett igazolni.

Érdekes, hogy SCHOTT az első értekezésében a magyar nyelvet még alapjában török és finnugor meg szamojéd elemekből vegyült nyelvnek tartja, de már 1849-ben (Über das altaische oder finnisch-tatarische Sprachengeschlecht), miután a finnugor nyelveket behatóbban tanulmányozta, a magyart egyenesen a csüd (᠘: finnugor) nyelvek sorába iktatja.

WIEDEMANN 1838-ban SCHOTT kutatásai alapján Über die früheren Sitze der tshudischen Völker und ihre Sprachverwandtschaft mit den Völkern Mittelhochasiens c. művében 14 pontba foglalja össze az ural-altaji nyelvek egyezőnek látszó grammatikai vonásait.

E pontok a következők: 1. Minden ural-altaji nyelvcsoporthoz megvan a hangzóilleszkedés. 2. Sehol sincs nemű megkülönböztetés (genus). 3. Artículus sincs, legfőleg csak határozatlan (*egy*; a magyar az névelő ezen szerepében újabb keletű). 4. A ragozás a gyökér végére tett szócskákkal történik. 5. A névszónak külön személyragozása van, ami az árja nyelvekben nincs meg. 6. Minden ural-altaji nyelvben nagy száma van az ige jelentését módosító képzőknek, pl. a frequentativumoknak s a momentán képzőknek, mi másféle nyelvekben, legalább ily nagy számmal, nem fordul elő. 7. A névszónak részletesebb viszonyítása névutókkal történik, nem mint az árja nyelvekben: praepositiókkal. 8. Egyszerű jelentő mondatban a jelző a jelzett szó előtt, a „regens“ a „rectum“ előtt áll. 9. Számnevek után nem használnak többes-számot, mint az árja nyelvekben. 10. A hasonlítást (comparatio) rendszeren ablativussal fejezik ki. 11. Hiányzik a *habere* ige, s az *esse* igével pótolják. 12. A legtöbb ural-altaji nyelvben a tagadás külön verbum negativummal történik. 13. A kérdést sokszor a nyomatékos szó után illesztett szócska (particula) jelöli. 14. Általában jellemző az ural-altaji nyelvekre a kötőszók gyér használata, melyet rendszeren különféle igeenes szerkezetekkel pótolnak.

17. Míg a külföldön a XIX. század elején megindult és csakhamar nagy lendületet vett indogermán nyelvészet hatása alatt ily nagy arányokat öltött a nyelvudományi munkásság az ural-altaji nyelvek terén is, addig hazánkban nem akadt SAJNOVICS, GYARMATHI és RÉVAI munkájának tovább-folytatója. A legtöbb nyelvész bizonyára RÉVAI tévedésének hatása alatt a magyar nyelvet ismét a héberből származtatta. HORVÁT ISTVÁN, RÉVAI legkedvesebb tanítványa is teljesen ábrándos nyelvnomozóvá lesz, mintha nem is RÉVAI, hanem OTROKOSI lett volna a mestere. Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történetéből (Pest, 1825) c. munkájában pusztán csak a nevek hasonló hangzása után indulva nemcsak a paradicsomban, hanem Perzsiában, Görögországban, Itáliában minden régi népnél a magyarok őseire talál.

Ebben az időtájban (1819) indult el ázsiai útjára KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR (1784—1842) is azzal az eltökélt szándékkal, hogy fölkatatja a magyarok őseit. Utazásának célját egyik latinnyelvű levelében (Calcutta, 1833 IV. 30) röviden így adja elő: „Az én ázsiai utazásom célja kikutatni a magyarok ősi lakóhelyét s összegyűjteni a rájuk vonatkozó történeti adatokat és megfigyelni azt a hasonlóságot (v. egyezést), melyet több keleti nyelv mutat a mi anyanyelvünkkel. Mindezekben eddigelé egy kissé előrehaladtam (?) és nagy gyönyörűséggel vettem észre, hogy rendkívül nagy hasonlóságot mutat [a magyar] a török, mongol, tibeti, szanszkrit vagy indiai nyelvvel. A magyar tudósok, majd ha a szanszkrit irodalommal jobban megismerkednek, csodálkozni fognak rajta, hogy ez a régi nyelv milyen nagy rokonságban van a mi anyanyelvünkkel. Ugyancsak itt (t. i. a szanszkrit irodalomban) a magyar régiségek sok emléke föltalálható, melyeket ma már az elhagyott helyeken hiába keresünk. Én magam több éven keresztül a tibeti nyelv tanulmányozásával lévén elfoglalva, a szanszkrit nyelv és irodalomnak ez időszerint csak csekély ismeretével rendelkezem remélem [azonban], hogy rövid idő alatt ebből [a nyelvből] is megszerzem a szükséges ismeretet és így e két nyelv segítségével szélesebbkörű anyagot tudok összegyűjteni a magyar régiségek megvilágítására“. KÖRÖSI CSOMA ezt a levelet NEUMANN FÜLÖP báróhoz, a londoni osztrák csász. kir. követség titkárához intézte. A levélben tulajdonképen a nádor pénzadományát köszönte meg, ezt azonban saját céljaira nem használja föl, hanem szanszkrit könyveket szerez rajta, hogy a szanszkrit irodalommal hazánkban is foglalkozhassanak. Ez a levél megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1833-ik évfolyamában (1:97) és több külföldi lapban is. Kivált nálunk nagy érdeklődést keltett, s alkalmat nyújtott egy tudós orientalistánknak, PECZ LEOPOLD soproni evang. lelkésznek, hogy az állítólagos szanszkrit—török—magyar nyelvrokonságról elmondja a maga véleményét. Értekezése *A' Szanszkrit és Török nyelvnek a' Magyarral való rokonságáról* címen a Tud. Gyűjteménynek ugyancsak az 1833-ik évfolyamában jelent meg (XVII, 3:85—112). Ebben főként a számnevek egybevetésével Körösi föltevésének az alapját s megállhatóságát vizsgálja, és arra az eredményre jut, hogy „a' szanszkrit nyelvnek a' magyarhoz éppen semmi köze nincs“ (86), tehát a magyar-szanszkrit nyelvrokonságról szó sem lehet, „A' magyar és a' török között, úgymond, a szórakásra (értsd: mondattanra) nézve nagyobb az analógia: de a' gyökérszótagokra nézve nincs hasonlatosság, kivéven egynehány szót, a' mely közös, de a' mellyről nehéz megmondani, a' Török vette e' a' Magyartól vagy a' Magyar a' Töröktől, mivel a' két nemzetnek sok dolga volt egymással (104)“.

Egybevetések alapján azt is megállapítja, hogy a magyar szóképzés és ragozás sem mutat föltűnő egyezést a törökkel.

Ez alkalommal a magyar-török nyelvviszony kérdését a folyóirat szerkesztője, HORVÁT ISTVÁN is vizsgálat alá vette s a Magyar Szovakhoz

hasonló Török Szovak c. értekezésében (Tud. Gyűjt. 1833, 6:51—65, 7:11—39) összehasonlító szójegyzéket állított össze (284 szót). Érdekes, hogy a féktelen fantáziájáról hírhedt HORVÁT ez egyszer eltalálta a helyeset.

KÖRÖSI CSOMA később a még távolabb keletre, a China határán lakó *dzsungár* népben vélte föltalálni az ősmagyarok ivadékait. Ebben is tévedett. Kitűzött célját tehát nem érte el, azonban a tudósvilágot megajándékozta a rendkívül érdekes tibeti nyelv szótárával és nyelvtanával (A grammar of the Tibetan Language. Essay towards a dictionary Tibetan and English. 1834). A kutatók és fölfedezők sorában e hatalmas munkáival állított magának örök emléket.

18. A XIX. század közepe felé ismét fölébredt a finnugor nyelvek iránti érdeklődés egy lelkes és nagytehetségű magyar ifjúban, aki a negyvenes évek elején, talán éppen KÖRÖSI CSOMA példáján fölbuzdulva, kutató útra indult a finnugor népek közé s rendkívül gazdag nyelvi, folklorisztikai és néprajzi anyaggal tért vissza hazájába közel nyolc évig tartó fáradságos utazásából. Ez az ifjú kutató REGULY ANTAL volt (1819—1858). Eredetileg jogásznak készült, a pesti egyetemen a törvénytudományi tanfolyamot hallgatta. 1839 nyarán ismereteinek kibővítése céljából nagyobb körútra indult Németországba azzal a szándékkal, hogy az új tanév bekövetkeztével beiratkozik valamelyik német egyetemre. Németországból áthajózott Kopenhágába, majd Stockholmba ment, hogy a skandináv népekkel is megismerkedjék.

Ez a stockholmi tartózkodás rendkívül nagy hatással volt további életére. Itt a kir. könyvtárban megismerkedett a finn származású ARWIDSON-nal, s más finnekkel is találkozott. Igen természetes, hogy ilyen alkalmakkor a finn-magyar nyelvrokonság kérdése is többször szóba került és REGULY érdeklődését e tárgy iránt a legnagyobb mértékben fölkeltették.

„Hogy Stockholmban, úgymond, többször volt alkalmam finnokkal találkoznom és nyelvükről közelebb és közelebb tudósíttatnom, érdeke-sebbnek látszott végre a tárgy, hogysem bizonyosabb adatok nélkül tovább utazhattam volna. Kezdtém forgatni SAJNOVICST, forgattam GYARMATHIT és meglepett, mit főképp ez utolsónak nem hiába tett fáradozásai mutatnak. Ő csak a nyugati finnokat és ezeket is tökéletlenül ősmérte és a keleti finnokról csak némely adatai vannak; de ő mégis annyi rokonság próbáit adja, és főképp egy oly tetemes közelítést mutatja a keleti finnoknak magyar nyelvünkhez, hogy e kérdés igen fontosnak tetszett hazánkra nézve és láttam, hogy GYARMATHI munkája nemcsak folytatást érdemelne, hanem nemzeti ügyből folytatást kíván is.“

Még nagyobb hatással volt rá helsingforsi tartózkodása, ahova 1839 végén érkezett. Néhány évvel ezelőtt (1835-ben) jelent meg itt LÖNNROT ILLÉS kiadásában a finnek nemzeti éposza: a Kalevala. Az egész világot meglepte a népléleknek e nagyszerű alkotása. LÖNNROT sikere valóságos lelkesedést öntött az ifjúság szívébe. Nagy szorgalommal kezdik gyűjteni

a népnyelvi hagyományokat. Ez a lelkesedés mély gyökeret vert a minden szépért lelkesülő magyar ifjú szívében is. Szorgalmasan tanulja a finn nyelvet, tervbe vette a Kalevala lefordítását is, egyes részleteket le is fordított belőle (L. PÁFAY J., Antal Reguly Kalevalan-käännös. Valvoja XXIX. [1909] 276—281). A nyugati finn népeket és nyelveket kb. másfél évig tanulmányozta. Ez idő alatt alaposan elsajátította a finnt és megismerte ennek egyes nyelvjárásait (az észtet és a vótot), sőt egy lappföldi utazásával a lappokra vonatkozó nyelvi és ethnográfiai adatokat is szerzett össze. Most már a keleti finn nyelvekre fordította figyelmét. 1841 nyarán Szentpétervárra utazott abban a reményben, hogy ott további kutatásaihoz talál majd anyagot és hazulról segélyt is kap, hogy a keleti finn nyelveket a helyszínén tanulmányozhassa. Itt is nagy szorgalommal dolgozott. Érezte nyelvészeti készültségének hiányosságát, fáradhatatlan buzgalommal igyekezett azt pótolni. HUMBOLDT VILMOS, BOPP és GRIMM nyelvészeti munkáiból szerzett az általános nyelvtudomány akkori állapotáról tájékozódást. Egyszersmind a keleti finn népekre és nyelvekre vonatkozó adatokat is gyűjtögeti. E munkájában a császári akadémia nagyhirű tudósai (BAER, FRÄHN és SCHMIDT) a legnagyobb készséggel irányították és atyai jóakarattal támogatták.

Az előkészületi munkák annyira lekötötték, hogy csak 1843 októberében indulhatott el urálvidéki kutató útjára és pedig most már a M. Tud. Akadémia segítségével és megbízásából. REGULY szibériai utazása megszakitás nélkül 1846 őszéig tartott. Ezen idő alatt az északi Urál és az Ob folyam közt elterülő vidéket keresztül-kasul bejárta, az itt lakó vogulokat, osztjákokat és szamojédokat tanulmányozta, átkutatta az északi Urált s erről később pontos ethnográfiai térképet készített. Visszautazásában a Volga vidékén lakó cseremiszek és mordvinok nyelvét tanulmányozza, közben még a csuvas nyelvvel is foglalkozik. A tatárookra már nem jutott ideje. 1846 augusztus havában gazdag zsákmánnyal megakodva, de betegesen érkezett vissza Pétervárra.

Midőn REGULY uráli és volgai utazását megkezdte, mint a M. Tud. Akadémiához írt Jelentéséből (1842) is kitűnik, két cél lebegett szeme előtt: az egyik annak a kérdésnek végleges eldöntése, hogy van-e a magyar és a finn nyelv közt rokonság vagy nincsen. „Van-e nyelvünknek a finn nyelvek között valami régi testvére, lehet-e valamennyinek összes ismeretéből következtetni azon ősnyelvre, melyből a mi nyelvünk formái mostani mivoltokra fejlődtek; lehet-e ezek segedelmével nyelvünk eredete módját s fejlődési folyamatát kilesni“. A másik célja pedig annak megállapítása volt, hogy „mi hasznát vehetjük e rokonyelveknek nyelvünk művelésében“. REGULY ily módon gondolta a rokonsági kérdés megoldását, de a tisztán nyelvészeti vizsgálódások mellett igen fontosnak tartotta, sőt külön programjába vette a történeti nyomozásokat is. Utazása közben mindenre ügyelt, ami a finnugor népek őstörténetére világot vethet: az ethnográfiai és anthropologiai megfigyelések mellett adatokat gyűjtött a

településekre vonatkozólag (a földrajzi nevek segítségével akarta ősi lakóhelyüket meghatározni), régi történelmi okmányokat és archeologiai adatokat kutatott föl olyannyira, hogy ez a históriai kutatás sokszor szinte előtérbe lépett nála. Ezt meg is érthetjük, ha korábbi tanulmányait tekintjük. A nyelvészetet egyenesen a történettudomány szolgálatába állítja. Szerinte „a linguistikai út az egyetlen biztos és csalhatatlan régen elvált népek rokonságának kimutatására — alapja egyszersmind a históriai vizsgálatnak, mely az ily rokonság kérdésének második része“.

Az Akadémiához küldött jelentésében az összes finnugor nyelveket két csoportra osztja, ú. m. nyugati és keleti finn nyelvekre, a magyart pedig e kettő közé helyezi, mert mintegy átmenetet alkot közöttük. Vagy amint ő mondja: „Helyezzük a keletieket a nyugotiak és a magyar közé, egyesítőt látunk a két eltávozott közt és egy egészet vélünk a hármak képben látni“. Ugyanitt szól a tágabbkörű urál-altaji nyelvrokonságról is ilyenformán: „Azon rokonság, mely a középpázsiai nyelvek (török, mongol, mandzsú) közt találhatik, melybe a finn és a magyar nyelv is bevonatik, alapos ugyan, de nem kielégítő, mivel csak rendrokonság (Classenverwandschaft)“.

Midőn a vogul nyelvet és a nagybecsű vogul népköltést megismeri, örömmel írja BAERNK (1844, I. 24): „A magyarral való rokonsága annyira kitűnik, hogy a magyarok finn eredete már most minden kétségen felül áll és lehetségessé válik a magyar nyelvnek tudományos fejtegetése is“. A vogulokról pedig ugyanebben a levelében így nyilatkozik: „Szokásaikban és életmódjukban olyan meglepő hasonlóságot mutatnak egyrészt a lappokkal, másrészt a cseremiszekkel és votjákokkal, hogy az egész finn néptörzsnek régi művelődéséről és vallásáról rajzolandó helyes kép nem tartozik többé a legnehezebb feladatok közé“.

Érdekes, hogy már az Akadémiához írt Jelentésében céloz a vogul föld kutatásának történeti fontosságára is, mert „ezeket (értsd a vogulokat) a zürjének *jögra*-nak nevezik, ez pedig elevenen emlékeztet a régi *Ugor* vagy *Jugor* névre. Ezen *Jögra* nép után neveztetett tehát az egész tájék, melyen ők laktak és laknak, *Jugriának*. De föltetszik, úgymond, hogy az oroszok a magyarokat *Jugrinak* nevezik, midőn a keletiek tulajdonnevünket *Madzsarnak* ösmerték. Nem lehetne-e ezen mostani *Jögra* a régi *Jugri*val egy név? Valamint talán a vogulok tulajdonneve *Mansi* (Ϸ: *manšī*) gyökere a *magyar* névnek?“

Ezért vizsgálja-kutatja oly szorgalmasan az Urál átjáróit s gyűjti a helyneveket, pontosan bejárja az egész vidéket, mert azt hitte, hogy ily módon a magyarok őshazájának kérdésében is fontos adatokhoz juthat.

Midőn szibériai utazásából visszatért Szt.-Pétervárra, az orosz földrajzi társaság kérésére föl is dolgozta az északi Urál-vidékre vonatkozó néprajzi és földrajzi anyagát egy nagyobb térkép formájában (Etnographische geographische Karte des nördlichen Uralgebietes, entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 u. 1845, von Anton Reguly. St. Petersburg, 1846)

s a magyarázatot is megadta hozzá Köppenhez írt levelében, mely az orosz földrajzi társaság „Zapiski“ c. folyóiratában jelent meg (1849. III, 159—173).

Az akkori ismertetések szerint REGULY ezzel a térképével s a hozzáadott magyarázatokkal Oroszország ethnográfiájában és geográfiájában egy terjedelmes „terra incognita“ fölfedezője lett. (St. Petersburger Zeitung 1847. 20. szám, vö. PÁPAY J., Reguly Antal urali térképe. Földrajzi Közlemények XXXIV (1906), 9. füz. Németül is az *Abrégé*-ben).

REGULY 1847 szeptember havában tért vissza hazájába, de csak rövid időre, mert novemberben már Berlinbe ment, ahol gazdag anyagának földolgozásához akart hozzáfogni. Egészségi állapota azonban ebben teljesen megakadályozta. Fokozódó bajára különböző vizgyógyintézetekben keresett gyógyulást. Aggódo szülei unszolására végre felhagyott az ártalmas orvoslással, 1849 nyarat szüleinél töltötte, ott lassanként megjavult az egészségi állapota is.

A következő évben (1850) megtartotta akadémiai székfoglalóját is A dzungárokról és azoknak a magyarokkal állított fajrokonságáról c. értekezésével [M. Akad. Értesítő X (1850), 155—168]. Erre tulajdonképen az adott alkalmat, hogy az aug. 31-én tartott akadémiai ülésen DR. GÜTZLAFF KÁROLY chinai misszionárius, mint vendég, a *chinai nyelvről és írásról* értekezett és értekezésének kapcsán a Kokonor mellett lakó dzungár népről is szólt, mely népben ő a régi hunok utódait, a magyarok testvéreireit sejtí. Ezt a sejtelmet a napi sajtó már megdönthetetlen igazság gyanánt hirdette. REGULY ekkor nem volt Budapesten, Balatonfüreden időzött s az érdekes fölolvásásról egy bécsi újságból értesült. Amint Budapestre érkezik, azonnal hozzáfog a kérdés tisztázásához, már csak azért is, „mert az — mint egyik levelében írja — KÖRÖSITŐL ránk maradt örökségünket érinti meg, mivelhogy KÖRÖSI a *Jugur* vagy *Vugur* népet, melyhez vett útjában érte őtet el a halál, a Kokonor felé, Tibet északkeleti határain reménylette találni“. A kérdéssel hamar tisztában volt, nagy tájékozottsággal válaszolja a mongol népesalád egyes törzseit, hova a dzungárok is tartoznak és kimondja, hogy tágasabb értelemben a magyar a mongollal, valamint a többi középázsiai nyelvekkel is rokon, és hogy a magyar összehasonlító nyelvbúvárlatnak feladatában áll a mongolt szintúgy, mint a többi középázsiai nyelveket is vizsgálódása körébe bevonni. Hogy GÜTZLAFF is a szélesebb értelemben vett mongolokra gondolt, kitűnik bővebben az általa felhozott három milliónyi népszámból, mert a dzungárok száma nem megy annyi százezerre sem.

Most már csak az volt hátra, hogy gazdag nyelvi és néprajzi anyagát a tudomány közkinésévé tegye. TOLDY ismerteti röviden a munkaprogramját a Reguly-Alumban „Eredmények“ címen (Reguly-Album CXVIII—CXXII). E szerint REGULY külön munkában akarta földolgozni a vogul, osztják, csuvas, cseremisiz és mordvin nyelvet, mindegyiknek

nyelvtanát és szótárát folytonos tekintettel egymásra és a magyar nyelvre. Új s önálló földolgozásban kívánta ismertetni a nyugati finn nyelveket is, tekintettel a többi családtagokra és a magyarra.

Ezekon kívül tervbe vett két nagyobb néprajzi munkát is, az egyikben az összes finn néptörzseket kívánta ismertetni, a másikban pedig a jugri finneket. Itt akarta kiadni a vogul és osztják népköltészeti gyűjteményét is eredeti szövegben és sorközi fordítással. Végre szándékában volt egy nagyobb útleírásban tudományos fölfedezéseinek eredményeit a művelt közönséggel is megismertetni. „Mindezekből — így folytatja TOLDY — úgy hiszi utazónk, a finn-magyar kérdésre teljes világosság derülend s a rokonság a valósághoz képest nem közvetlennek, de igen közvetettnek fog elismertetni.“ Ugyancsak TOLDY értesít bennünket arról, hogy mint vélekedett REGULY az urál-altaji nyelvtörzshöz tartozó nyelvcsaládoknak egymáshoz való viszonyáról. Szerinte ugyanis „a középázsiai vagy mint szinte nevezik az urál-ajtaji nyelvek osztálya hat nagyobb kisebb nyelvcsaládból áll, melyek: a mandzsu, a mogul (ö: mongol), a török-tatár, a szamojéd, a finn és a magyar. Ezek minőségileg úgy viszonylanak egymáshoz, mint az indoeurópai nyelvcsaládok közül a magyarhoz csakugyan a finnek állanak, s ezek sorából különösen az urali finnek: anélkül mindazáltal, hogy a finn és a magyar törzsek közül egyiket a másiktól lehetne származtatni“.

REGULY tehát a nyelvrokonság kérdésének megállapításában közeledett volna RÉVAI fölfogásához.

A főntebb vázolt munkaprogramm REGULY erejét messze túlhaladta. Még egészséges embernek is sok lett volna, REGULY pedig a fáradságos és sok nélkülözéssel járó utazásoktól kimerülve folyton betegeskedett. Hosszas betegeskedése alatt sokat felejtett, elhalványultak lelkében azok a benyomások, amelyeket az emlékezetére bízott, mert hiszen sokszor ideje sem volt arra, hogy mindent megrögzítsen. Mikor egészségi állapota engedi, elő-előveszi a tudományos kincseket, anyagát rendezni kezdi, de lépten-nyomon megakad, emlékezőtehetsége nem világítja meg a homályos részleteket.

Míg ő ily kínos bizonytalansággal forgatja jegyzeteit, addig a finn CASTRÉN (1813—1852), aki Reguly utazásaival egy időben főként a szamojédokat tanulmányozta, évekig tartó szibériai kutatásainak eredményeit már kezdi hirdetni a helsingforsi egyetemen. Székfoglaló értekezésében (De affixis personalibus linguarum altaicarum, 1850) kimutatja a nagy urál-altaji nyelvtörzs összetartozását. Ethnologiai fölolvasásainak sorozatában pedig külön-külön tárgyalja az idetartozó nyelvcsaládok mindegyik csoportját. A kegyetlen halál azonban csakhamar megakasztja dicsőséges pályafutását [Mehalt 1852 május 7-én; kutatásainak eredményeit a szentpétervári akadémia megbízásából SCHIEFNER adta ki Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. ALEXANDER CASTRÉN (1852—1859) címen].

CASTRÉN nemcsak a szamojéd nyelvterületet kutatta át, hanem a finnugorság között is jelentős munkát végzett: cseremiszi, zürjén és déli osztják nyelvtanai új világot vetettek ezen eddigelé még hiányosan ismert nyelvekre. Fontosak még török-mongol és tunguz kutatásai is. Ily módon tehát az ő vizsgálódásai kiterjedtek az egész urál-altaji nyelvtörzsrre. Hogy ezeket rokonoknak tartotta, az kitűnik a tanári székfoglaló értekezéséből is, melyben az urál-altaji nyelvek összetartozását a személyragok egyezésével bizonyította. A szamojéd és finnugor nyelvek rokonságát pedig már ekkor is teljesen biztosnak vette. CASTRÉN is aránylag rövid idő alatt meglepően bőséges anyagot gyűjtött az urál-altaji nyelvek köréből, ennek nagy része SCHIEFNER kiadásában csakhamar a tudomány közkincsévé lett, s nagy mértékben elősegítette a további kutatásokat.

REGULY a kijelölt munkatervét nem tudta megvalósítani, mert folyton betegeskedett, végre TOLDY tanácsára HUNFALVYVAL együtt fogott hozzá a nagybecsű vogul gyűjtemény földolgozásához. Együtt olvasgatták a vogul szövegeket, fáradhatatlanul kezdte rendezgetni szó- és nyelvtani jegyzeteit. 1858 nyarán azonban megszakították a munkát, mert üdülésre volt szüksége. A budai hegyekbe vonult, s ott érte utól a halál 1858 aug. 23-án.

Igy végződött küzdelmes élete, virágzó ifjúságát adta áldozatul a tudománynak, melyhez szívének végső dobbanásáig hű maradt. A kegyes gondviselés azonban gondoskodott róla, hogy a magyar összehasonlító nyelvtudomány, melynek nagyszerű eredményeit sejtette, lelki szemeivel talán már látta is, az ő szellemi hagyatékából támadjon új életre.

19. REGULY halála után a magyar összehasonlító nyelvtudomány mindinkább határozottabb irányt vesz. Szakit az előző évtizedek hagyományával és már nem a külső, az esetleges hasonlóságokat keresi, hanem a rokon nyelvek alapos tanulmányozására szorítkozik. HUNFALVY PÁL (1810—1891) volt az első, aki ezt leginkább sürgette, szerinte „magyar nyelvtudós nem lehet, ki a rokon nyelvekben nem jártas“. Ő maga járt elől jó példával, szorgalmasan tanulmányozta a finn és török nyelveket. HUNFALVY érdeklődését SCHOTT VILMOS egyik munkája (Über das altaische oder finnisch-tatarische Sprachengeschlecht, Berlin, 1849) teljesen az urál-altaji nyelvek felé fordította. 1851-ben adta ki első nyelvészeti értekezését Nyelvészeti nagy tennivalóinkról címen, amikor is az urál-altaji nyelvészeti kört jelölte ki olyannak, „ahol a vezérséget — hogy saját szavaival éljünk — nekünk kell megragadnunk, ha tudományos működésünk a legnagyobb szégyent, tehetetlenség feletti szégyent nem akar vallani“.

Mint történettudós csakhamar belátta, hogy nemzetünk eredetének és őstörténetének földérintésében az összehasonlító nyelvtudománytól várhatunk legtöbbet, mert e tekintetben a nyelvek „a legbizonyosabb tanúk és legrészrehajthatatlanabb bírások“.

1856-ban megindította a Magyar Nyelvészet c. folyóiratot, melynek programjában az első hely a magyar összehasonlító nyelvtudománynak jutott. Ekkor bizonyára számításba vette REGULY munkásságát is, akivel

már együtt olvassatta a vogul szövegeket is azzal a céllal, hogy a nyelvi anyagot pontos földolgozásban közzéteszik.

REGULY hagyatéka, melynek kiadásával az Akadémia éppen őt bízta meg, jobb kezekbe nem is kerülhetett volna. Csakhamar meggyőzte erről a tudományos világot, midőn 1859-ben kiadta nyelvtani és szótári földolgozásban a teremtésről szóló vogul mondát, e nyelvnek első hiteles szövegét (Akad. Ért. 1859). Majd 1864-ben A' vogul föld és nép c. nagy, mondhatnánk korszakalkotó munkájában REGULY szótári jegyzetei segítségével nyelvi fejtegetéssel kísérve, kiadja az északi vogul népköltési termékeket.

E munka végső szakaszában A vogulok viszonyai a magyarokhoz címen nyelvészeti és történeti bizonyítékok alapján a nyelvrokonsági kérdést igyekszik megoldani. Meggyőzően kimutatja, hogy az urál-altaji nyelvek közül a magyar nyelvhez az osztják és vogul állanak legközelebb.

Hátra volt még a vogul gyűjteménynek kb. háromnegyed része, mely déli dialektusban van írva, ennek a megfejtéséhez már nem talált elég segédeszközt REGULY hagyatékában. Midőn BONAPARTE LUCIÁN kiadásában (1868) megjelent a POPOV-féle evangéliom-fordítás, MÁTÉ evangélioma vogul nyelven, HUNFALVY azonnal hozzáfogott az így nyert szöveg tanulmányozásához, mert remélte, hogy ily módon megszerzi a kulcsot a megfejtetlenül maradt vogul szövegek értelmezéséhez. Pontosan földolgozta a fordítás anyagát és tanulmányát (A' kondai vogul nyelv. A' Popov G. fordításának alapján) közli a Nyelvtudományi Közlemények 1872. (IX.) évfolyamában. Ugyanezt az anyagot földolgozta szótári tekintetben is.

Majd megszerezte SCHIEFNER szívességéből a szentpétervári akadémia könyvtárában őrzött MÁRK evangéliomának vogul fordítását is. Ezt a szöveget is kiadja nyelvészeti földolgozás kíséretében a NyK. 1873. évfolyamában. De a REGULY-féle szövegek értelmét mégsem tudta megvilágítani. Hasonlóképen járt az osztják szövegekkel is, azok megértéséhez se bizonyult elégségesnek VOLOGODSZKI osztják-orosz szótára és osztják evangéliomfordítása, úgyszintén CASTRÉN déli osztják nyelvtana sem (Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis. St. Petersburg, 1849. 1858.).

Időközben megnyerte munkatársául BUDENZ JÓZSEFET (1836—1892), aki 1858-ban, Reguly halálának évében telepedett le hazánkban. BUDENZ a göttingai egyetemen classica-philológiával foglalkozott, azonban már ekkor nagy érdeklődéssel tanulta a magyar nyelvet is a göttingai magyar tanulók segítségével. A magyar nyelv és rokonsága iránti érdeklődését még inkább fokozták BOLLER bécsi egyetemi tanárnak az urál-altaji nyelvekkel foglalkozó értekezései, melyek 1853-tól kezdve a bécsi tud. akadémia kiadványaiban jelentek meg. Ugyanekkor már a magyar mellett a török nyelvet is kezdte tanulni, s egyik magyar barátja, NAGY LAJOS előtt többször úgy nyilatkozott, hogy a magyar nyelv alapos elsajátítása végett szeretne Magyarországra jönni. NAGY LAJOS ezt közölte HUNFALVYVAL, aki

csakhamar levelezésbe bocsátkozott az ifjú német nyelvessel, s a levelezés eredménye az lett, hogy BUDENZ 1858-ban Magyarországra jött. Kiváló nyelvészeti készségével csakhamar magára vonta a tudományos körök figyelmét. 1860-ban már az Akadémia is levelező-tagjává választotta, 1861-ben pedig HUNFALVY mellé kinevezték könyvtári segédnek. Ettől fogva a két tudós együtt dolgozott az Akadémia könyvtárában.

BUDENZ legelsőbbben is REGULY csuvas jegyzeteit értékesítette Csuvas közlések és tanulmányok c. értekezésében (NyK. I—II. 1862—1863); a két eddig ismert orosz nyelvű csuvas nyelvtanon kívül, melyeket még REGULY hozott magával, fölhasználta a REGULY hagyatékában talált anyagkészletet. Ebben sok olyan új adatra talált, amely egyik nyelvtanban sem volt meg (ilyen pl. a csuvas birtokos személyragok létezése és használata). Az igealakok képzésére vonatkozóan is igen becses anyagot nyújtott REGULY számos ragozási mintájával. Majd közli REGULY csuvas példamondatait, számszerint 1550 mondatot a NyK. 1863. évf.-ban. Ugyancsak ily módon dolgozza föl REGULY cseremiszi jegyzeteit is. Előbb közli REGULY cseremiszi mondatait (876 mondat), majd kiadja Erdei és hegyi cseremiszi szótárát (NyK. 1865. 332—442). Majd áttér REGULY mordvini hagyatékának földolgozására. Mordvin közlések címen értékesíti REGULY moksa és erza mordvini szógyűjteményét s nyelvtani jegyzeteit, melyek a moksa-mordvini nyelvalakok képzését tárgyalják.

A REGULY-féle hagyaték földolgozása közben mindinkább tisztult a nyelvünk rokonságáról való elmélet is. REGULY életében még HUNFALVY is inkább hajlott „a törökséghez“. 1854-ben a magyar, finn és török szók egybeazonlítása körül végzett vizsgálódásai alapján még kétségesnek tartja, hogy a magyar nyelv a finnhez áll-e közelebb vagy a törökhöz, „talán még nagyobb joggal a törökhöz kellene vetni, mintsem a finnhöz“ (Akad. Ért. 1854, 13).

Később ez a véleménye is módosul olyan formán, hogy a magyar nyelv a finnugor és a török nyelvek között áll. Majd midőn jobban megismerkedik a finnugor nyelvekkel, főképen a vogullal, arra a következtetésre jut, hogy a magyar nyelv a mordvinnal és a vogullal együtt önálló csoportot képez a finn és török nyelvek között. A vogul föld és nép c. művében már világosan látja, hogy a magyar nyelv a vogullal és osztjakkal tartozik egy csoportba, ezekkel van közelebbi rokonságban.

Ugyanígy fejlődést látunk BUDENZ működésében is. 1862 jan. 13-án tartott akadémiai székfoglaló értekezésében (Török-magyar nyelvazonlítás és a hasonló magyar altaji hangtanról) még azt kutatja, hogy a magyar nyelv melyik altaji csoportba tartozik. Elfogadta HUNFALVY elméletét, hogy a magyar nyelv a finn és török nyelvek között a középső csoportot foglalja el, de ezt úgy értelmezi, hogy míg szótári tekintetben a finnhez van közelebbi viszonyban, a nyelvtani alakok előállításában még sokáig járt együtt a törökséggel, ebben és mondattani szerkezetében „inkább törökös, mintsem finnszerű“.

Amint azonban REGULY hagyatékának földolgozása közben a finnugor nyelveket tüzetesen megismeri, ezek a mélyreható búvárlatok lassanként teljesen megváltoztatták BUDENZnek a magyar nyelv hovatarozóságáról korábban vallott nézetét. A magyar és a finnugor nyelvekbeli szóegyezések (NyK. VI, VII) c. munkája jelzi a fordulópontot az ő tudományos működésében. E munkájában már világosan kimondja, hogy a magyar nyelv az ugor (ő: finnugor) csoportba tartozik. Szerinte az összehasonlító nyelvtudománynak legelső teendője az, hogy az egyes csoportbeli nyelvek összehasonlítására szorítkozva, ezekből lehetőleg az egész csoport alapnyelvét rekonstruálja; mégpedig olyformán, hogy az egész csoport ősi nyelvkincsét és az ősi nyelvtani alakokat kell az egyes nyelvekben fennmaradt változatokból megállapítani. Az ilyképen rekonstruált alapnyelveket lehet aztán majd egymással egybevetni s ezekből az urál-altaji nyelvcsoporthoz való viszonyát meghatározni.

BUDENZ e munkájában 858 olyan magyar tőszót állított össze, melyeknek megfelelői a többi finnugor nyelvben is megvannak. Ezekből akarta megállapítani a hangmegfeleléseket, az ősi hangalakot, melyből az egyes nyelvek mai hangalakja kifejlődhetett.

Ez az értekezés nyelvtudományi irodalmunkban már csak azért is nagyjelentőségű, mert mintegy előkészületül szolgált a tudományos összehasonlító nyelv kutatás megindítására.

Nagy hatással volt BUDENZRE BOLLEERnek egyik értekezése [Die finnischen Sprachen. Aus dem Jännerhefte des Jahrganges 1853 der Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der kais. Akademie d. Wissenschaften (X, 29) besonders abgedruckt], mely tulajdonképen első kísérletnek tekinthető a finnugor összehasonlító hangtan terén. BOLLER ebben a munkájában a vogul kivételével az összes finnugor nyelveket együtt tárgyalja s a magyart is idetartozónak veszi és ezekkel egybehasonlítva fejtegeti. Szóegyeztetései alapján a hangmegfeleléseket is igyekszik megállapítani. Általában helyes módszertani elveket hirdet, azonban szóegyeztetései éppen nem állják meg a szigorú kritikát, a legtöbbször elhamarkodottak. Hibás egybevetéseinek egy részét egyébként BUDENZnél is megtaláljuk. Érdekes, hogy BOLLER is, mint később BUDENZ, a finn nyelvet tekintette a finnugor nyelvek szanszkritjának (24).

1868-ban BUDENZ a budapesti tudományegyetemen a magyar-ugor összehasonlító nyelvtudomány magántanára lett s négy éven át tartott e minőségében előadásokat, míg végre 1872-ben felállították az urál-altaji összehasonlító nyelvtudomány tanszékét, melyre ny. rendes tanárrá kinevezték. Ettől fogva a magyar összehasonlító nyelvtudomány hatalmas lendületet vett. BUDENZ mint tanár rendkívül nagy hatással volt tanítványaira.

Ennek a hatásnak a titka tudományos tevékenységén kívül főképen egyéni lelkesedésében és ritka önzetlenségében rejlett. Tudományszeretetét átöntötte hallgatói lelkébe is és ritka jóakarattal támogatta tudományos törekvésekben. Hogy tanítványait a nyelvészeti kutatások módszerébe

bevezesse, legtöbbször saját munkáit veszi elő s a már megállapított tényeket újra szigorú kritika alá fogja, nem átallja az egyes hiányokat, hibákat kimutatni s azokat helyesbiteni. Így tett a Szóegyezőésekkel is, melynek szintén így fogott hozzá a javított kiadásához. Addig-addig javíthatott rajta, míg végre egészen új munka lett belőle, összehasonlító nyelvtudományunknak első alapvető munkája: a Magyar-ugor Összehasonlító Szótár (1873—1881). Ez a monumentális mű majdnem tíz esztendei fáradságos munkálkodás eredménye volt. E munkájában külön cikkeken 996 magyar tőszót vet egybe a többi finnugor nyelv megfelelő tőszavaival, s mindegyik cikkhez jegyzet van csatolva, amely a szükséges magyarázatokat és az ugor (ö: finnugor) alapalak rekonstruálását foglalja magában. A szófejtéseken kívül sok hangtani és alaktani részlet is van benne érintve, úgyszintén a finnugorság elágazása is ebben van először tárgyalva.

Ezt az elágazási elméletet, mely a szókezdő *ú* és *n* alapján északi és déli ágra osztja a finnugor nyelveket, részletesebben is kifejtette egy német nyelvű dolgozatában Ueber die Verzweigung der igrischen Sprachen címen (Göttingen, 1879). Elméletének helyességét a külföldi tudósok közül többen (DONNER, ANDERSON és THOMSEN)¹ kétségbevonták, mert pusztán ezt az egy hangtani jelenséget nem tartották elégségesnek a finnugor nyelvek osztályozására.

Kisebb dolgozatai közül, melyeket a Magyar-ugor Összehasonlító Szótárral egyidőben írt, főlemlítjük még a következőket: Ugrische Sprachstudien (1869—70) címen két értekezése jelent meg; az egyik a finnugor nyelvek többes birtokos- és igei személyragjaiban mutatkozó *-n* járulékképző nyomait állapítja meg, a másik pedig a mordvin és más finnugor nyelveknek azon sajátosságával foglalkozik, hogy a névszót hátulvetett névmási elemmel határozzák meg (pl. md. *tolga* 'toll': *tolgás* 'a toll', *tolgat* 'tollak': *tolgatú* 'a tollak').

A Denominatív igék az ugor nyelvekben c. értekezésében (NyK. X.) a magyar *-l* és *-z* igeképzőkről szól s velük egybeveti a finnugor nyelvek hasonló alkalmazású képzőit.

Ugyancsak a NyK.-ben szigorú bírálat alá vette VÁMRÉRY ÁRMINNak korábban közölt magyar-török szóegyezőéseit (Jelentés Vámbéry Á. magyar-török szóegyezőéseiről. NyK. X.) s kimutatta, hogy mennyi közülök az elfogadható s mennyi az elvetendő, egyúttal a magyar-török nyelvviszonyt is tiszta világításba helyezte.

Megemlítjük még itt Moksa- és erza-mordvin nyelvtanát (NyK. XIII.), melyben a két mordvin főnyelvjárást (a moksát és az erzát) párhuzamosan ismertette.

Ez a nagyarányú nyelvtudományi munkásság, melyet nálunk HUNFALVY és BUDENZ a múlt század hatvanas éveitől kezdve együttesen kifejtettek, a külföldi tudós világ érdeklődését is fölkelte. Európának majdnem minden államában akadtak egyes tudósok, akik megtanultak magyarul és szorgalmasan olvasták a magyar nyelvészeti folyóiratokat, tehát

csakugyan nem üres frázis az, amit a Hunfalvy-Albumban olvasunk, hogy t. i. „a tudomány akkor is, ha tárgya magyar s ha magyar ember magyarul műveli, közkincsévé válhatik a tudományos világnak”.

HUNFALVY 1869 nyarán nagyobb utazást tett az északi országokba, hogy megismerkedjék az észt és finn viszonyokkal (I. Utazás a Balt-tenger vidékén. I—II. Pest, 1871).

Finnországban megismerkedett a finn tudomány és irodalom vezérférfiaival (LÖNNROTTAL, SNELLMANNAL, AHLQVISTTAL, CYGNAEUSSAL stb.) s ily módon megteremtette a két rokonnyelvű nép között azt a szellemi kapcsolatot, mely főképen a finnugor nyelvtudomány föllendülésére jótékony hatással volt. Ettől fogva a finn nyelvtudósok (AHLQVIST, DONNER, GENETZ stb.) testvériesen sorakoznak HUNFALVY ÉS BUDENZ mellé s vállvetve dolgoznak a finnugor nyelvtudomány kiépítésén. Nálunk 1875 óta HUNFALVY a vezérszerepet BUDENZnek engedte át s visszatért ismét történeti és ethnográfiai tanulmányaihoz, mert ő elsősorban is történetbívár volt, nyelvtudománya is a történettudomány szolgálatában állott; a magyar nyelvet azért hasonlította össze rokonaival, hogy földeritse nemzetünk eredetét és viszontagságait. Nyelvhasonlításaiban legtöbbször megelégedett a hasonló mozzanatoknak egymás mellé állításával, anélkül, hogy a különböző nyelvi alakokat visszavezette volna bárminő egységes alapformára. E tekintetben az indogermán nyelvtudomány iskolájában nevedett társa (BUDENZ) már jóval tovább ment s azokat a nyelvtudományi elveket, melyek Németországban az ú. n. új-grammatikus iskola felléptéig általánosan elfogadott tanok voltak, szerencsés kézzel alkalmazta nyelvtudományunkban.

Ezzel korántsem kicsinyeljük le HUNFALVY elévülhetetlen érdemeit, mert hiszen nyelvünk eredetének kérdésében ő mondta ki a döntő szót, annak finnugor eredetét a legközelebbi rokonnyelvek pontos ismertetésével kétségbevonhatatlanul bebizonyította s ezzel egyszersmind a finnugor nyelvtudományt hazánkban új életre keltette.

1878-ban a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztését is átadta BUDENZnek, aki a folyóiratnak megindításától kezdve legbuzgóbb munkatársa volt. BUDENZ ugyanekkor a folyóirat körét is szűkebbre fogta, mert elsősorban a szorosan vett finnugor nyelvhasonlítási, továbbá az urál-altaji és a speciális magyar nyelvtudományi dolgozatoknak jutott benne hely.

Itt kezdte közzétenni másik főmunkáját, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanát (NyK. XVIII.), melyet már előzőleg éveken át előadott az egyetemen. Ezt a nagy művet már nem fejezhette be, a kidolgozatlanul maradt részek csak vázlatos alakjukban jelenhettek meg a NyK.-ben (és külön is 1884—1892). E munkájában a finnugor nyelvek szóképzésének és szórágózásának közös elemeit mutatja ki, s így e nyelvek rokonságának döntő bizonyítékait állítja elének.

Igy építette föl BUDENZ évek hosszú során át, fáradságot nem ismerő kitartással dolgozva, a finnugor nyelvtudomány egész rendszerét. S mikor ez a rendszer mostani alakjában már majdnem készen volt, váratlanul

igen heves támadás érte, melynek célja volt egy csapással tönkretenni egy negyedszázad komoly törekvéseit és munkássága eredményeinek java részét, sőt magát az alapot is, amelyen az egész tudományos épület állott. Az 1882. év végén jelent meg VÁMBÉRYnek A magyarok eredete c. nagy munkája, melyben a magyar nyelvnek finnugor eredete ellen tört lándzsát s kemény szavakkal elítélte BUDENZ tudományos módszerét s e módszer segítségével elért eredményeinek jórészét és nyelvünket török eredetűnek állította. Ekkor tört ki a félig tréfásan „ugor-török háború“-nak nevezett küzdelem, mely hosszú tollhare után HUNFALVY és BUDENZ teljes győzelmével végződött.

Érdekes itt megjegyeznünk, hogy a támadó „szertelenségével“ szemben BUDENZ az igazi nagyságokat jellemző szerénységgel állott ki a küzdő térre. „Kutatásaim eredményének, úgymond, meg fog talán maradni harmadrésze, talán ennél nagyobb vagy kevesebb része, talán csak tizedrésze vagy éppen a századrésze: mindez keveset aggaszt; még ha semmi sem maradna meg belőle, mégis vigasztalhatnám magamat, hogy tévedéseim a jövőendő tudománynak az útját egyengették.“

Ma már tudjuk, hogy a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár módszertani tekintetben több tévedést foglal magában, a fontosabbakat SETÁLÁ említi BUDENZről írt nekrológiájában.² Egyik legnagyobb hibája az, hogy BUDENZ még lehetőknek tartotta, hogy ugyanazon hang vagy hangcsoport egészen különböző módon változhatott el, noha az illető hangok előfordulásának föltételeire nézve semminemű különbséget nem lehet kimutatni. Valamely hangváltozás megokolására gyakran elégnék tartotta, hogy az magában véve lehetséges; bizonyítékul gyakran említ olyan hangváltozásokat, amelyek egész különálló nyelvekben történtek. Úgy látszik, hogy az analógiának nagy jelentőségét sem ismerte el kellőképen, mert rendszeresen igyekezett olyan alakoknak is régi finnugor alapalakjait kutatni, amelyeket természetesebben lehetett volna analógiás alakoknak magyarázni.

E hibákat SETÁLÁ szerint főként annak tulajdoníthatjuk, hogy BUDENZ még „a régi iskolának“ alapeszméin növekedett és nem tudta, vagy nem akarta elsajátítani az „új iskola“ álláspontját.

Ez a módszertani újítás tulajdonképen a mult század hetvenes éveiben történt, mikor már BUDENZ sok éven át munkálkodott egyedül a saját módja szerint. Az indogermán összehasonlító nyelvtudományban se tudták az ú. n. új-grammatikusok egy csapásra megváltoztatni a régi irányt. Csoda-e, ha BUDENZ sem helyeselte minden tekintetben az új áramlatot, ki még abban is kétségeskedett, hogy vajjon más nyelvkörben is oly szigorú és kivétel nélkül való-e a hangtörvény következetessége, mint azt az újabb iskola az indogermán nyelvekre nézve állítja. Az analógiás hatásokat is csak bizonyos megszorítással fogadja el (NyK. XV, 469), de hogy egyes tételeik őt is gondolkozóba ejtették, sejtethjük abból, hogy midőn a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár tervbe vett új kiadásáról megemlékezik, már mintha erre is gondolna: „Munkámban, úgymond, hibát mindig fogok

találni, akár olyat, mely az ismeretnek rendelkezésemre álló mértékétől függ, akár olyat, mely a követett eljárásból ered — mindaddig míg tanulni képes leszek“.

Ez bizony azt mutatja, hogy a „tekintély“ hatalmával nem zárkózott el a tudományos módszer fejlődése elől. BUDENZ előtt a végső cél a finnugor nyelvtudomány tökéletes épülete volt. Egész erejével ennek a megépítésén fáradozott, ami az ő munkáiban elavult, az csak a tudomány haladását bizonyítja. Igazi nagyságát abban látjuk, hogy szerencsés kézzel átültette nyelvészetünkbe az általános indogermán nyelvészeti elveket és megalkotta a finnugor nyelvtudomány egész rendszerét. Áldásos működésével e tudomány jövőjét is biztosította, mert érdeklődést keltő erejével egész iskolát teremtett maga köré. Az iskolájához tartozó fiatalok föladata — mint SZINYEI találóan jellemezte — már csak „a részletmunka folytatása volt“ (MNy. X, 30).

[A finnugor nyelvhasználat történetére vonatkozó munkálatok: DONNER O., Öfversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia. Akademisk afhandling. Helsingfors, 1872. — MUNKÁCSI BERNÁT, Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára (Nyr. XI, XII). — SETÄLÄ E. N., Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsingissä, 1891.]

¹ Vö. DONNER: Gegenseitige Verwandtschaft d. finnisch-ugrischen Sprachen 44, ANDERSON: Verhandlungen d. gelehrt. estnischen Gesellschaft IX, 140, THOMSEN, BFB. 26. — ² Valvoja, 1892.

